

Serdar Bay

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars/Türkiye
Lecturer Doctor, Kafkas University/Faculty of Science and Letters/Department of History,
Kars/Turkiye

eposta: kau.serdarbay@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8484-8866> - RorID: <https://ror.org/04v302n28>

Atıf/Citation: Bay, S. 2024. Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/38, 272-302.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1381535>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	26.10.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	19.12.2023
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2024

MISIR'DA İFLAS VE FİNANSAL KONTROL: İNGİLİZ-FRANSIZ REKABETİNDE CAISSE DE LA DETTE'NİN KURULUŞ SÜRECİ (1875-1876)

Öz

Mısır'da Nisan 1876'da Hidiv İsmail Paşa'nın temerrüde düştüğünü ilan etmesinin ardından 2 Mayıs'ta Fransa, İtalya ve Avusturya öncülüğünde dış borçların ödenmesi için Caisse de la Dette Publique adıyla uluslararası bir komisyon kuruldu. Daha öncesinde bu tarz bir kurum ilk olarak Tunus'ta dış borç ödemelerinin askıya alınmasının ardından, alacaklı devletlerin baskısıyla kurulan Uluslararası Finans Komisyonu adıyla 1868'de karşımıza çıkmaktadır. İngilizce literatürdeki karşılığı Commission of the Public Debt ya da Mısır'daki adıyla Caisse, kurulduğu andan itibaren ülkenin yönetiminde önemli bir kurum haline gelerek, Mısır'ın mali bağımsızlığına son vermiştir. Böylesi bir kurumun ortaya çıkmasında başta Hidiv İsmail Paşa'nın yanlış politikaları, alınan yüksek oranlı krediler ve İngiltere ile Fransa'nın Mısır üzerindeki nüfuz mücadelesi etkili olmuştur. Caisse gerek kurulurken gerekse kurulduktan sonra, Manş'ın iki yakasında büyük tartışmalara yol açmış, kuruluş aşamasında yer almayan İngiltere, 1877'e kadar komisyona delege göndermemiştir. Bu çalışmada, Hidiv'in Fransa ve İngiltere ile kredi görüşmelerinden sürecin Caisse'ye evrilişi, İngiltere'nin Mısır'ın iflasına göz yumarken Fransa'nın bu durumdan nasıl endişe ettiği başta İngiliz Ulusal Arşivi olmak üzere Fransız basınının önde gelen gazeteleri ışığında incelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Mısır'ı iflasa sürükleyen Hidiv'in borçlanma arzusu incelenmiş, ardından İngiltere ve Fransa'nın Mısır'ın iflasına yaklaşımları ile Caisse'nin kuruluşu aşamaları ele alınmıştır. Son olarak ise İngiltere'nin Caisse'ye ve Mısır borçlarının konsolidasyonuna ilişkin düzenlemelere itirazlarının gerekçeleri irdelenerek, kurumun Mısır'ın geleceğine etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, Fransa, Maliye, İflas, Komisyon

BANKRUPTCY AND FINANCIAL CONTROL IN EGYPT: THE FOUNDING PROCESS OF CAISSE DE LA DETTE IN THE BRITISH-FRENCH RIVALRY (1875-1876)

Abstract

In Egypt, after the Khedive Ismail Pasha declared his default in April 1876, an international commission called Caisse de la Dette Publique was established on 2 May under the leadership of France, Italy and Austria to pay foreign debts. Previously, such an institution first appeared in 1868 under the name of the International Finance Commission, established under pressure from creditor states following the suspension of foreign debt payments in Tunisia. Its equivalent in English literature is Commission of the Public Debt, or Caisse as it is called in Egypt, has become an important institution in the administration of the country from the moment it was founded, putting an end to Egypt's financial independence. The emergence of such an institution was primarily influenced by the wrong policies of the Khedive Ismail Pasha, the high loans taken and the struggle of England and France for influence over Egypt. Both Caisse was founded and it was founded, it caused great controversy on both sides of the Channel, and Britain, which was not involved in the foundation phase, did not send delegates to the commission until 1877. In this study, the evolution of the process from the credit negotiations of the Khedive with France and England to Caisse, and how France was worried about this situation while England turned a blind eye to Egypt's bankruptcy were tried to be examined in the light of the leading newspapers of the French press, especially the British National Archive. In this context, firstly, the desire to borrow money of the Khedive, which drove Egypt to bankruptcy, was examined, and then the approaches of England and France to Egypt's bankruptcy and the stages of Caisse's establishment were discussed. Finally, the reasons for Britain's objections to Caisse and the arrangements for the consolidation of Egyptian debts were examined and he was tried to be explained effect of the institution on the future of Egypt.

Keywords: Egypt, England, France, Finance, Bankruptcy, Commission

Giriş

Mısır'ın Nisan 1876'da temerrüde düştüğünü¹ ilan etmesi 19. yüzyılda birçok devlette karşımıza çıkan bir durumdur. Bu yüzyılda Yunanistan (1826, 1880, 1894, 1898) dört kez, Meksika (1867), Tunus (1867), İspanya (1873), Osmanlı Devleti (1875), Peru (1876), Sırbistan (1895) ve Brezilya (1898) ise birer kez temerrüde düşmüştür (Mitchener & Weidenmier, 2010: 19-36). Ancak Mısır'ın temerrüde düşme süreci ve ardından yaşanan gelişmeler bu ülkelere kıyasla biraz farklı gelişmiştir. Bu sürecin baş mimarı Hidiv İsmail Paşa'nın yanlış politikaları, borçlanma arzusu ve İngiltere ile Fransa'nın Mısır üzerindeki nüfuz mücadelesi, iflase götüren süreci hazırlayan nedenlerden sadece bir kaçıdır. Temerrüt ilanının hemen ardından alacaklı

1 Temerrüde düşmek, borçlu tarafın borcunu zamanında ödeyemediği durumlarda oluşan tanımdır.

devletler, tahvil sahiplerinin çıkarlarını korumak ve borç ödemelerinin düzenli yapılması gerekçesiyle Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir denetim mekanizması kurmuşlardır.

Mısır maliyesinin üzerinde kurulan Uluslararası Borç Komisyonu (Caisse de la Dette Publique) ya da Mısır'daki yaygın kullanımıyla Caisse tarzı bir komisyon, ilk defa Tunus'ta karşımıza çıkmaktadır. Tunus'un 1866-1867 yıllarında dış borç ödemelerini askıya alınmasının ardından, alacaklı devletlerin baskısıyla maliyesi uluslararası bir kuruma devredilmişti. Bu kurumun oluşturulmasında Tunus'ta hegemonik bir konuma sahip olan Fransa, öncü rol oynamıştır. 1868'de Avrupalı alacaklıların temsilcileri, iki Tunuslu yetkili ve bir Fransız maliye müfettişinden oluşan Uluslararası Finans Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon Tunus'un tüm gelirlerinin toplanması, bütçenin hazırlanması ve borçların ödenmesinden sorumlu olmuştur (Ganiage, 2015: 214-215).

Mısır'ın temerrüde düşmesinden uluslararası borç komisyonunun kurulmasına kadar geçen süreç Tunus'la oldukça benzerdi. Fakat Mısır'da bu süreç nispeten daha geç başlamıştır. Londra ve Paris bankaları, zengin kaynaklarının yanı sıra gelecek vaat eden Süveyş Kanalı nedeniyle ödeme güclüğü çekmesine rağmen Mısır'a kredi sağlamaya devam etmişlerdir (Tunçer, 2021: 73-93). Ancak bu borçlanmalar giderek endişe verici seviyelere gelmiş, Hidiv İsmail Paşa'nın 1863'te başa geldiğinde 3.300.000 sterlin olan Mısır'ın borcu 1879'da tahtan indirildiğinde yaklaşık 100.000.000 sterline ulaşmıştır (Mulhall, 1882: 525-535).

Avrupalı devletlerin yabancı tahvil sahiplerini korumak için kurdukları Caisse genel itibariyle ölü doğmuş bir komisyondur çünkü Mısır'da ve Hindistan'a giden güzergahta büyük çıkarları olan İngiltere'nin desteği ve onayı olmadan kurulmuştu. İngiltere, Caisse'nin Mısır'ın borçlarının konsolidasyonuna yönelik aldığı karardan rahatsız olmuş, itirazları ve baskıları neticesinde Caisse ve borçlarla ilgili yeni düzenlenmeler yapılmıştır. Caisse, Tunus'taki ve Osmanlı Devleti'ndeki benzerlerinden kıyasla karmaşık olaylar zincirini beraberinde getirmiş, başta tüm bunların en büyük sorumlularından olan Hidiv İsmail Paşa'nın görevden alınmasına neden olurken, Mısır'ın İngiltere tarafından işgaline de zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma ilk olarak Hidiv İsmail Paşa'nın Avrupa'dan aldığı kredilerin genel durumu ve bu kredileri almak adına atmış olduğu zamansız ve yanlış adımların Mısır'ı iflasa sürükleyişi hakkında bilgi verdikten sonra, Caisse'nin kurulmasına neden olan gelişmeleri açıklamaya çalışmıştır. Daha sonra ise Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir komisyon kurulmasıyla ilgili İngiltere ve Fransa arasında geçen görüşmelerle bu devletlerin Mısır politikaları değerlendirilmiştir. Son olarak ise Caisse'nin kurulmasının ardından İngiltere'nin itirazlarının gerekçeleri ve ardından yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir.

Hidiv İsmail Paşa ve Borçlanma Arzusu

İsmail Paşa amcası Said Paşa'nın ölümünün ardından 18 Ocak 1863'te Mısır valisi olmuş, ilk olarak Sultan Abdülaziz'den Mısır veraset usulünü değiştiren fermanı almış,

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) ardından ise yetersiz bulunduğu vali unvanına karşılık Hidiv unvanını kullanmaya başlamıştır (Çetin, 2011, ss. 117-119). İsmail Paşa bu ayrıcalıkları elde edebilmek için İstanbul'daki devlet erkanına yüklü miktarda rüşvet dağıttığı gibi Sultan Abdülaziz'e de 7 milyon Fransız francı değerinde savaş gemisi hediye etmiştir (Asker, 2010: 215-243).

Hidiv İsmail Paşa, Mısır idaresinde Afrika İmparatorluğu kurmak isteyen, büyük arzuları olan bir yöneticiydi (İbrahim, 1998: 198-216). Bu anlamda oldukça erken bir tarihte büyük devletlerin desteğini de sağlamak için Avrupa başkentlerine seyahatler düzenlemiş ancak istediği desteği tam olarak bulamamıştır (Pınar, 2012: 41-43). Bu seyahatlerin diğer bir amacı da arzularını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kredileri temin etmektir. 1867 tarihli fermanla Babîâli'ye danışmadan kendisine borçlanma yetkisi verildiğini düşünen Hidiv'in Avrupalı bankerlerle bazı kredi anlaşmaları yapması ve bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmesi, Babîâli'nin tepkisine neden olmuş, Sadrazam Âli Paşa 1869 tarihli fermanla Hidiv İsmail Paşa'nın haklarına kısıtlamalar getirmiştir (Çetin, 2011: 117-119).

Hidiv'in borçlanma arzusunu göstermesi açısından şu örneği vermek yeterli olacaktır. 1868'de Hidiv, Osmanlı Bankası, Societe Generale, Messrs. ve H. Oppenheim'dan oluşan bir grup ile %7 faizle 11.890.000 sterlinlik kredi anlaşması yaptı. Anlaşmanın 11. maddesi gereği Hidiv ve hükümeti, 11 Temmuz 1868 tarihinden itibaren 5 yıl süreyle başta Avrupa borsaları olmak üzere hiçbir yerden borçlanmayacağını taahhüt etmişti. Ancak Hidiv, 1870 ve 1872'de, bu kez Fransız-Mısır Bankası'nın yardımı ve Babîâli'nin de desteğiyle bir kredi daha almayı başarmıştır (Fenn, 1883: 422).

1871'de Âli Paşa'nın vefat etmesiyle Hidiv İstanbul nezdindeki girişimlerini arttırmış, devlet adamlarına yüklü miktarlarda rüşvet dağıtarak, 1872 tarihli fermanla Babîâli'ye danışmaksızın borçlanma yetkisi elde etmeyi başarmıştır. Bu ferman bir bakıma Hidiv'in yıkılışını da hızlandırmıştır (Colvin, 1906: 20). Ancak bununla da yetinmeyen Hidiv, başta Sultan Abdülaziz olmak üzere Sadrazam ve diğer devlet erkanına pahalı hediyeler göndererek, siyasî ve malî anlamda kendisine daha geniş yetkiler sunan 1873 tarihli fermanı elde etmiştir (Bilgenoğlu, 2013: 82-83).

İsmail Paşa için sonun başlangıcı bu 1873 tarihli ferman olmuştur. Hidiv borçlanma konusunda gerekli izinleri aldıktan sonra yaklaşık 28.000.000 sterline ulaşan dalgalı borcu ödeyebilmek için 1873'te %7 faizle 32.000.000 sterlinlik kredi almıştır.² Bu tarihe kadar alınan altı kredinin yıllık ödeme miktarları zaten Mısır maliyesinin ödeme gücünün oldukça üzerindeydi, buna bir de 1873 kredisi eklenince durum iyice ağırlaşmış, 1875'e gelindiğinde Mısır'ın borcu 95.769.369 sterline ulaşmıştır (TNA. FO 407/7, Inclosure in No 54).³

² Otuz yıl vadeyle alınan bu kredinin faiziyle birlikte toplamı 76.970.150 sterlindi (Egypt No. 7 (1876), No. 1).

³ Mısır'da dış borçlanmanın hukukî zemini ve Hidiv İsmail Paşa döneminde borçlardaki artışın nedenleri hakkında geniş bilgi için bakınız (Özçelik, 2023: 1423-1436).

1875'te Mısır'ın yıllık geliri 9.157.954 sterlin iken, idari harcamaların yanında 1862, 1868 ve 1873 kredilerine ödenen toplam miktar 7.727.122 sterlindi. Dalgalı borcu ödeyebilmek için Hidiv'in elinde kalan miktar sadece 1.430.832 sterlindi. Bu miktarla olağanüstü harcamaları ve dalgalı borçlarını ödeyebilmesi mümkün değildi. Hidiv'in yeni kredilere ihtiyacı vardı ancak Amerikan İç Savaşı, Prusya-Fransa Savaşı ve 1873'te New York, Frankfurt, Berlin ve Viyana'da patlak veren bankacılık krizleri neredeyse tüm Avrupa'daki bankerleri etkilediği için krediye ulaşımında büyük zorluklar yaşıyordu. Bu bankacılık krizinden en az seviyede etkilenen Fransız bankerler ise Mısır'a oldukça yüksek faizli kısa vadeli krediler vererek, Hidiv'in işini daha da zorlaştırmaktaydılar (Driault & Lhéritier, 1926: 301).

Hidiv'in aldığı kredileri genel itibariyle İngiliz ve Fransız bankerler finanse ediyordu. Uzun vadeli tahvillerin neredeyse tamamı Londralı bankerler, Messrs. Fruhling, Goschen, Bishofsgein ve Oppenheim'in elindeyken (Lutsky, 1969: 194), Credit Foncier ve Credit Agricole tarafından temsil edilen Paris merkezli bankalar Mısır'ın kısa vadeli dalgalı borçlarını ellerinde tutuyordu (Labib, 2020: 155-174). Bu nedenle Paris finans merkezinin tamamı, dalgalı borcun ödenmesi için Hidiv'e yeni bir kredi sağlama noktasında isteksizken, Osmanlı Devleti'nin 6 Ekim 1875'te temerrüde düşmesi Mısır'ın yurtdışındaki kredilerini doğrudan etkilediği gibi (Bouvier, 1960: 75-104) uluslararası finans piyasalarından yeni kredi edinimini de zorlaştırmıştır (Tunçer, 2015: 36).

Krediye ulaşımında zorluk yaşayan Hidiv'in nakde dönüştürebileceği bir tek Süveyş Kanal hisseleri vardı. Pall Mall Gazetesi'nin editörü Frederick Greenwood 15 Kasım 1875'te İngiliz Dışişleri Bakanı Derby'i acil paraya ihtiyacı olan Hidiv'in Süveyş Kanalı Hisselerini Fransızlara satmak istediğine dair uyardı (Hicks, 2012: 182-203). Kanal için "*Hint İmparatorluğumuza giden bir yol*" (Moon, 1926: 309) diyen İngiltere Başbakanı Disraeli'nin talimatıyla Rothschild & Co 176.602 adet kanal hissesini 4.000.000 sterlin karşılığında satın almıştır (Çınar, 2008: 143).

İngiltere'nin hisseleri alması Fransız nüfuzuna büyük bir darbe oldu. Ancak Bufiet-Decazes hükümeti, İngilizlerin tepkisinden çekindiği ve Fransa'nın diplomatik izolasyonunu daha da kötüleştirmemek adına ses yükseltmedi (Bouvier, 1960: 75-104). Bundan böyle İngiliz Hükümeti, 1875'e kadar esasen bir Fransız şirketi olan Süveyş Kanalı'nın en büyük hissedarı haline geldi. Gerçi Fransız kapitalistler hala en fazla hisseyi ve Süveyş Deniz Kanalı Genel Şirketi'nin yönetim kurulundaki sandalyeleri ellerinde tutuyorlardı. Kanal hala Paris'ten yönetiliyordu ancak Fransız hisseleri çok sayıda hissedar arasında bölünmüşken, İngiliz Hükümeti başka hiçbir hissedarın katılımı olmaksızın, tüm sermayenin yaklaşık %45'ini oluşturan hisselerle tek başına sahip olmuştu (Lutsky, 1969: 194).

Hisselerin satımından elde edilen para sadece 1875 yılı içerisindeki acil ödemeleri karşılamış, Hidiv'in kredi ödemelerini karşılamakta zorlanması ve Mısır'ın temerrüde düşme olasılığı kredi edinimini daha da zorlaştırmaktaydı (Hunter, 1998: 180-197). Ancak Hidiv'in

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) 1876 yılının ilk aylarında ödemesi gereken yüksek miktarda dalgalı borcu bulunuyordu. Hidiv ise piyasalarından makul oranlarda kredi bulabilmenin en önemli şartlardan birinin, üzerinde uzun süredir tartışmaların ve eleştirilerin yapıldığı Mısır maliyesinin batılı tarzda düzenlenmesi olduğunun bilincindeydi. Bunun için büyük bir devletin desteğine ihtiyacı vardı. Fransa, hisselerin İngiltere tarafından alınmasından ve kredi ödenmelerindeki aksaklıklardan dolayı Hidiv'e karşı düşmanca bir tutum içerisindeydi (Marlowe, 1970: 15). Gerek hisselerin satın alınmasıyla Londra'yla başlayan yakınlıktan gerekse bu süreçten sonra daha da şiddetlenen Fransız-İngiliz rekabetinden faydalanmak isteyen Hidiv yönünü Manş'ın diğer yakasına çevirmiştir.

2. Stephen Cave'in Mısır Misyonu ve Fransa'nın Müdahalesi

Hidiv 30 Ekim 1875'te İngiltere'den, maliyesinin gelir ve gider departmanlarında görev alacak, iki uzman maliyecinin gönderilmesini talep etti.⁴ Hidiv attığı bu adımla, bir süredir kendisine kapalı olan piyasalarda güven yaratıp, krediyi temin etmeyi amaçlıyordu. İngiltere ise Mısır'a daha fazla nüfuz edebilmek ve gelecekteki durumu hakkında bilgi sahibi olmak için bu talebi hemen kabul etmiştir. Ancak hükümet talebin ilk adımı olarak, Hidiv'le Mısır'ın malî durumu ve idaresi hakkında görüşerek, seçilecek uzmanın görev yetki alanlarının tespiti için Stephen Cave'i Kahire'ye göndermiştir (TNA. FO 407/7, No. 12).

Cave'in asıl misyonu, Mısır'ın mali gücünü yakından incelemek, İngiltere için oldukça önemli olan bölge hakkında her türlü siyasî ve ekonomik bilgiyi toplamaktı. Daha önce böylesi bir misyonun hiçbir yerde örneği yoktu. Hidiv Cave'in misyonunun başta Babiâli olmak üzere diğer büyük devletler tarafından resmî açıklama talep etmek veya iç yönetimini soruşturmak üzere benzer misyonlar göndermek için bahane olarak kullanılmasından endişe duymaktaydı (TNA. FO 407/7, No. 18). İngiltere Hidiv'in endişelerini gidermek için 9 Aralık 1875'te Cave'in misyonunun amacına ilişkin herhangi bir yanlış anlaşılma olmaması ve talebin Hidiv'den geldiğine dair Babiâli'yi bilgilendirmiştir (TNA. FO 407/7, No. 26).

Hidiv, Cave'in Mısır'ın malî durumuna ilişkin bir tür resmî soruşturma yapmak istemesinden endişeye kapılmış, bu türden bir soruşturmanın Mısır'ın iç işlerine yabancı müdahalesine fiilen zemin hazırlamak anlamına geleceğinden izin vermek istememiştir.⁵

⁴ Mısır Dışişleri Müdürü Nubar Paşa da 4 Kasım 1875'te resmî olarak İngiltere'nin Kahire Başkonsolosu Stanton'a Mısır Maliye Müdürünün emri altında olmak üzere bu müdürlüğün gelir ve gider dairesinde görevlendirilecek yetkin maliyecilerin gönderilmesini talep etti. (TNA, FO 407/7, No. 3 Ek 1).

⁵ Stephen Cave'in misyonu ile alakalı maalesef yanlış değerlendirmeler mevcuttur. İlk olarak İngiltere Hidiv'in kendisinden talep ettiği uzmanları bir fırsat olarak değerlendirmiş çünkü Mısır hakkında elde edilecek her türlü siyasî ve iktisadi bilgi gelecek için oldukça önemliydi. Bu anlamda Hidiv'in talep ettiği uzmanları direkt olarak göndermek İngiltere'nin çıkarlarına uygun değildi. Bu yüzden istenilen uzmanların görev ve yetki tanımlamalarının oldukça genel olduğunu, bu memurların istihdam edilecekleri pozisyonların belirlenmesinin yazışma yoluyla tespitinin zor olduğunu bahane ederek, Hidiv'in talep ettiği memurların seçilmesi ve görev yetki alanlarının tespit edilmesi adına ilk olarak Stephen Cave başkanlığında özel bir heyeti Mısır'a gönderme

Çünkü İngiltere'den sadece maliyeyi düzenlemek için memur talep etmişken şimdi Cave ise Mısır'ın tüm mali kayıtlarına erişmek istiyordu. Hidiv Cave'e böyle bir yetki verirse herhangi bir devlete benzer soruşturma kolaylıkları sağlamayı reddetme yetkisinin olamayacağından, bunun sonucunda maliyesi üzerinde uluslararası bir komisyon kurulmasından, Babiâli'nin de bu durumu bahane ederek, özerkliğini elinden almasından korkuyordu (TNA. FO 407/7, No. 31. Secret).

Kamuoyu Cave'i ve yapacaklarını yakından takip ediyor, Avrupalı bankerler de Cave'in Mısır maliyesine ilişkin hazırlayacağı raporu görmeden Hidiv'le kredi sözleşmesi yapmak istemiyordu. Hidiv Cave'e istediği bilgileri sunmadan kredi temin edemeyeceğini görünce gönülsüz bir şekilde maliyeye ilişkin kayıtları kendisine vermiştir. Ancak korkulan olmuş, Cave'in misyonunu bahane eden Fransa ve İtalya yeni kredi sözleşmeleri ve ticari anlaşmaların yapılabilmesinin ön şartı olarak, benzer misyonların gönderilmesi için Hidiv üzerinde baskı kurmaya başlamışlardır (TNA. FO 407/7, No. 40). İtalya bu amaçla Sciolaja'yı Kahire'ye göndermiştir (TNA. FO 407/7, No. 50).

Süveyş Kanalı hisselerinin alınmasının ardından Hidiv'in bir de İngiltere'den malî uzman talep etmesi, Fransa'nın kabul edebileceği bir durum değildi. Dışişleri Bakanı Decazes 30 Kasım 1875'te İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lyons'u Mısır'daki İngiliz saldırganlığının devam etmesinin geniş kapsamlı sonuçları olabileceği konusunda uyarmıştır (Lee, 1934: 21-22). Ancak Mısır Dışişleri Müdürü Nubar Paşa'nın benzer bir uzmanın gönderilmesi için Paris nezdinde iletişime geçmesi, Fransa'ya aradığı fırsatı sunmuş ve hükümet Maxime Outrey'i⁶ Kahire'ye göndermiştir. Outrey'in Cave'in misyonuna karşı bir hamle olarak gönderilmesinde, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya karşı birleşmesi ihtimalini önlemek için onları kavga halinde tutma arzusuyla meşgul olan Bismarck'ın da büyük etkisi olmuştur (Marlowe, 1965: 93). Bismarck bir taraftan İngiltere'ye Mısır'ı tavsiye ederken diğer taraftan

kararı aldı. Cave'in Kahire misyonunun birincil amacı, talep edilen mali düzenlemelerde yardımcı olacak memurların belirlenmesinde Hidiv ile görüşmek olsa da İngiltere için oldukça önemli olan bu ülke hakkında iktisadi ve siyasi her türlü istihbaratı toplamaktı. Bunları yaparken Cave, Mısır'ın iç işlerine müdahale anlamı taşıyacak hiçbir girişim ve tavsiyede ise bulunmayacaktı (TNA, FO 407/7, No. 10). Cave Kahire'ye geldikten sonra uzmanların tespiti bahanesiyle Mısır'ın tüm mali kayıtlarını görmek istemiş, baskı ve tehdit yoluyla bu kayıtlara ulaşmıştır. Cave'in yaklaşık iki ay Kahire'de bulunması, Mısır Maliyesini incelemesi ve ardından rapor hazırlaması onun misyonunun yanlış yorumlanmasına neden olmuştur. Bu anlamda Hidiv'in İngiltere'den talep ettiği uzmanların Cave ve ekibi olduğuyla ilgili yanlış bir değerlendirme yapılmıştır. Cave'in misyonu ile alakalı yapılan yanlış değerlendirmelerin ve aynı zamanda yerli araştırmacıların da sıklıkla atıfta bulunduğu bu çalışmalar şunlardır: (Atkins, 1968: 61), (Meszaros, 1973: 176), (Bowen, 1887: 38).

⁶ Outrey, Şark tecrübesine sahip, İstanbul, Cidde ve Beyrut'ta diplomatik görevler üstlenmiş, Kahire'de başkonsolos olarak bulunmuş deneyimli bir diplomattı. Mısır'da görev yaptığı süre içerisinde Hidiv üzerinde nüfuz sahibi olmuş ancak bir süre sonra kendisinin zorba ve emredici davranışları nedeniyle gözden düşmüştür. Hatta 1867'de Hidiv Paris'e sergiye geldiği vakit Outrey'in görevden alınmasını istemiş, Outrey de Japonya'ya elçi olarak atanmıştır (TNA. FO 407/7, No. 42 A).

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) da Fransa'ya da Mısır'da daha aktif olması yolunda telkinlerde bulunuyordu (Watson, 1962: 27).

İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nda elde ettiği büyük çıkara karşı bir mahsuplaşma olarak görülebilecek Outrey'in misyonunun ilk amacı Cave'in girişimlerini başarısız kılmaktı. Diğer amacı ise demiryolları, limanlar ve telgrafların kiralanmasına karşılık kredi görüşmeleri için Kahire'ye gelen Baptiste Pastre ve 20.000.000 sterlinlik Mısır tahvillerine sahip Fransız kapitalistleri desteklemektir (TNA. FO 407/7, No. 57).

Outrey 10 Ocak 1876'da Hidiv'e İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirmeye çalıştığını, demiryollarının kiralanmasına ilişkin İngiliz tekliflerini reddetmesini buna karşılık Fransız bankerler tarafından yapılan teklifi kabul etmesini tavsiye etmiştir (Le Temps, 12 Janvier 1876, p. 2). Hidiv'in Mısır için en avantajlı olan teklifi kabul edeceğini, İngiltere'nin iç işlerine müdahaleden kaçındığını (TNA. FO 407/7, No. 57* Confidential) söylemesi üzerine Outrey, bu durumda Fransa'nın atacağı adımlarla ilgili tehditte bulunmuştur. Hidiv ilk görüşmenin ardından İngiltere'nin teklifini görmeden Fransızlarla kredi müzakerelerine girişmek istemiyordu. Ancak bu süreçte Outrey'in elini güçlendiren durum ise Cave'in Mısır maliyesinin içinde bulunduğu durum hakkında Londra'ya gönderdiği raporun hükümet üzerinde olumsuz etki yaratmasıydı. Dışişleri Bakanı Derby de İngiliz bankerlerin sunacağı herhangi bir kredi teklifine hükümet adına onay vermemesi hatta görüş dahi bildirmemesi konusunda Cave'i uyarmıştır (TNA. FO 407/7, No. 47).⁷

3. Fransız ve İngiliz Bankerlerin Kredi Teklifleri

Cave ve Outrey Kahire'de Mısır'ın mali yapısını incelerken, İngiliz ve Fransız bankerler de Hidiv'e kredi tekliflerini sunuyorlardı. Ferdinand de Lesseps Hidiv'e ait %15'lik Süveyş Kanal Hisselerine karşılık %9 faizle 2.000.000 sterlinlik kredi teklifinde bulundu (TNA. FO 407/7, No. 17). İngiltere Hidiv'e gelecek yıllar için gelirlerine büyük bir yük binmesine neden olacak böylesi ağır şartlardaki tekliflerden kaçınmasını tavsiye etti (TNA. FO 407/7, No. 19). İlk teklifin ardından Lesseps, Credit-Foncier, Credit-Mobilier ve Paris Bankası'ndan oluşan bir grup Hidiv'e demiryolları, telgraf ve İskenderiye Limanı'nın otuz yıllığına kiralanması karşılığında 12.000.000 sterlinlik başka bir kredi teklif etti. Pastre müzakerelerin

⁷ Cave 23 Mart 1876'da hükümete resmi olarak sunduğu 18 sayfalık raporunda Mısır maliyesinin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak adına herhangi bir kapsamlı plan sunmamıştır. Disraeli Hükümeti ithalat ve ihracatta yaşanan gelişmeleri, ekilebilir arazilerdeki ve gelecekteki potansiyel büyümeyi göz ardı etmiş genel itibarıyla borçların yapısına odaklanmıştır (Egypt No. 7 (1876) Inclosure in No 1). Aslına bakılırsa 15 Ocak 1876'da Cave Mısır'ın tüm kredilerinin tek bir kredide birleştirmesine yönelik planı Hidiv'e ve Whitehall'a sunmuş ancak Hidiv planın olağanüstü ihtiyaçlar için çok küçük bir gelir marjı bırakmasından dolayı uygun görmezken, İngiliz Hükümeti de Mısır'ın borçlarının konsolidasyonu gibi külfetli bir işe kendini adanmak istemiyordu (TNA, FO 407/7, No. 77).

yürütülmesi için görevlendirilirken, Outrey de bu anlaşmanın yapılabilmesi için Hidiv'e baskılarına devam etmiştir (TNA. FO 407/7, No. 87B. Secret).

Fransızların sundukları faiz oranları oldukça yüksekti bu nedenle Hidiv, daha makul oranlarda kredi alabilmek için İskenderiye Limanının iki yıllığına ipotek edildiği George Elliot'ı aynı amaçla bir İngiliz şirketi kurmak için Kahire'ye davet etti. Ayrıca Hidiv, Elliot gelene kadar Fransız grubuyla müzakereleri erteleyeceğine dair İngiltere'yi bilgilendirdi. Hidiv'in Fransız ve İngiliz sermayedarlardan tek şartı, vadesi geldiğinde dalgalı borcu karşılamak için avans vermeye hazır olmalarıydı. Demiryollarının kiralanmasıyla ilgili müzakerelerin başarısız olması durumunda bile Fransız grubu üç buçuk yıl karşılığında avans vermeye hazırdı (TNA. FO 407/7, No. 35). Baron Hirsch de Hidiv'e Süveyş Kanalı gelirinin %15'i üzerinden %5 faizle altı aylığına 2.000.000 sterlin borç vermeyi teklif etmişse de kabul edilmemiştir (TNA. FO 407/7, No. 36).

Cave Elliot'ın alacaklıları alacaklarından daha azını kabul etmeye zorlama planını destekleyemeyeceğini gizlememişti. Elliot'ın planı genel olarak hissedarların sermayelerinde %20'lik bir azalmayı kabul etmelerini, faizin %1 oranında düşürülmesini ve yirmi yıldan uzun bir geri ödeme süresini gerektiriyordu. Elliot'un mevcut planını benimseyen bir kararnamenin yayınlanmasının Avrupa'da genel bir hoşnutsuzluğa neden olacağı kaçınılmazdı. Bu hoşnutsuzluğu, bazı devletlerin böyle bir önerinin yürürlüğe girmesine izin verilmemesi ve alacaklılar için daha iyi koşullar elde edilebilmesi adına Mısır maliyesinin yönetiminin uluslararası bir komisyona emanet edilmesi yönündeki talepleri izleyecekti. Cave de İngiltere'yi bu şekilde yorumlanabilecek bir işleme onay vermiş olma suçlamasıyla karşı karşıya bırakmak istemediğinden, Elliot'un planı hakkında yorumda bulunmamıştır (TNA. FO 407/7, Inclosure in No. 87). Nihayetinde İngiltere uluslararası bir mekanizmanın Mısır'da söz sahibi olmasını istemiyordu.

Kahire'de kredi görüşmelerinin devam ettiği bir ortamda Cave raporunu tamamlamış Londra'ya göndermişti. Raporda, eğitim, sağlık ve nüfus gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydedildiği ancak yapılan bazı zamansız yatırımların, alınan yüksek kredilerin Mısır ekonomisine ağır bir yük bindirdiği belirtilmiştir. Kayıtlar incelendiğinde faizleriyle 114.873.679 sterlinlik borçtan sadece 19.104.310 sterlin ödendiği, geriye 95.769.369 sterlin borç kaldığı görülmüştür (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54). Ayrıca rapora göre 1876 yılı içerisinde ödenmesi gereken 12.000.000 sterlin dalgalı borç bulunuyordu. Cave çare olarak tüm borçların (Devlet, Daira ve Dalgalı) %6 faizle tek bir kredi tarafından satın alınarak halka açık tahvillere dönüştürülmesini ve fonlanan kredilerin daha makul bir faiz oranıyla yeniden ihraç edilmek üzere konsolidasyonunu önermiştir (Atkins, 1974: 264-282). Ayrıca rapora göre maliye doğru yönetilir, yapılan yatırımların sabırlı bir şekilde gelir getirmesi beklenip, harcamalarda tasarruf edilirse Mısır'ın gelecekteki durumu çok da kötü görünmüyordu.

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876)

Hidiv ise Cave'in onayını alması durumunda İngilizlerin kredi tekliflerini kabul etmeye hazırды. Cave, Mısır'ın maliyesi hakkında Londra'ya gönderdiği raporda Hidiv'in acil paraya ihtiyacı olduğunu, sorunların çözümü için İngiliz bankerlerin önerdikleri planlardan birinin desteklenmesi gerektiğini defalarca dile getirmiştir. Fakat Disraeli Hükümeti Cave'in Mısır'ın maliyesine yönelik raporunu aldıktan sonra Hidiv'i ekonomik yönden desteklemekten vazgeçmiştir (TNA. FO 407/7, No. 59). Ancak Cave Mısır'ın gelecekteki potansiyelinden umutluydu ve buradaki nüfuzun kaybedilmemesi gerektiğini savunuyordu. Hidiv'e İngiliz bir şirket tarafından demiryollarının kiralanması karşılığında dalgalı borcun üstlenilmesiyle ilgili İngiltere'nin yardımı vaat edilirse, Mısır'da daha güçlü nüfuz sahibi olunabileceğine dair Londra'ya uyarıda bulunmaya devam etmiştir. Cave göre Hidiv'in İngiltere'nin desteği olmadan kredi sorununu çözmesi halinde İngiltere'nin Mısır'daki geleceği tehlikeye girecekti (TNA. FO 407/7, No. 39). Ancak tüm uyarılara rağmen Whitehall'daki yetkililer Cave'in raporunun ardından Hidiv'e maddi olarak herhangi bir yardımda bulunmamaya kararlıydı (TNA, FO 407/7, No. 82).

İngiltere'nin bu tavrına karşılık Hidiv yine de Fransa'nın aksine İngiliz bankerlerle anlaşmak istiyordu. Ancak mart ayında 1.000.000 sterlinden fazla gelmeye başlayacak olan dalgalı borcunu karşılamak için Hidiv'in acil nakde ihtiyacı vardı ve bunu Elliot'tan alamadığı için tekrardan Fransızlara yönelmek zorunda kaldı. Fransızlar Oktroi vergileri, Yukarı Mısır Demiryolları, İskenderiye Limanı ve tütün vergilerinin gelirlerine karşılık %5 komisyonla %9 faizle 18.000.000 sterlinlik yeni bir kredi teklifi sundular. Maliye müdürü ve Şerif Paşa 27 Şubat'ta Cave'e bu teklifi bildirmiş, Cave düzenlemenin borç veren için çok uygun olduğunu ancak Hidiv zorluklarından kurtulacaksa, bunun kimin aracılığıyla yapıldığının kendisi için önemli olmadığını söylemiştir (TNA. FO 407/7, No. 87). Başka bir Fransız grubu da Hidiv'e %14 faizle 3.000.000 sterlinlik bir kredi teklif etmişti. Kapsamlı bir düzenlemeyle desteklenmediği takdirde bu kredinin de Hidiv'i daha büyük zorluklara sürüklemesi muhtemeldi (TNA. FO 407/7, No. 118). Kaldı ki 1876'nın ilk aylarında Hidiv ortalama %30 ile borçlanıyordu (Landes, 1958: 317). Bunun da en büyük nedeni piyasaların Mısır ekonomisine olan güvensizliği ve kamuoyunda Cave'in raporunun içeriği hakkında ortaya atılan olumsuz iddialardı.

Fransızların teklifi yüksek faiz oranı nedeniyle Hidiv'in onayını alamazken, Elliot'un planı da gerek İngiliz Hükümeti'nin baskıları gerekse plandaki zorunlu sermaye azaltımı nedeniyle Cave'in onayını almadı (TNA. FO 407/7, No. 61). Ancak Elliot Hidiv'e tüm devlet ve Daira borçları da dahil olmak üzere daha kapsamlı bir plan sundu. Elliot'un önerisi Cave'in planından biraz farklıydı fakat iki planın da ortak noktası, Mısır maliyesi üzerinde İngiliz memurlarından oluşacak bir kontrol departmanı kurulmasıydı. Hidiv o kadar zor durumdaydı ki sırf kredi temini için bu departmana da karşı çıkmamış, hatta İngiltere'den talep ettiği uzmanlardan birini burada görevlendirmeye hazır olduğunu bildirmiştir (TNA. FO 407/7, No. 77).

Outrey ise Hidiv'in İngiltere'ye meylettğini görünce baskılarına arttırmış, demiryolları ve limanlarının İngilizlere kiralanmamasını, buraların uluslararası bir komisyona verilmesini teklif etmişse de kabul edilmemiştir. Hidiv, Outrey'in girişimlerinden ve görüşmelerde kullandığı dilden duyduğu rahatsızlık neticesinde Fransa nezdinde iletişime geçerek, Outrey'in geri çağırılmasını istemiştir. Fransa Outrey'i geri çağıramayacağını, Mısır maliyesinin ve diğer kurumların yeniden tesisi için uluslararası bir mekanizmanın denenmesi gerektiğini, hatta bu konu hakkında plan hazırlamaları için Kahire başkonsolosuna ve Outrey'e talimat verdiğini bildirmiştir (TNA. FO 407/7, No. 78). Kahire'de bir anda Hidiv aleyhine bir hava oluşmaya başlamış, kredi temini için yapılmaya başlanan görüşmelerin içeriği maliye üzerinde uluslararası denetim mekanizmasına evrilmiştir.

Outrey Hidiv nezdindeki girişimlerine devam ederek, İngilizlerin teklifleri kabul edilirse, Mısır'ın geleceği için iyi sonuçlar olmayacağını ifade etmiştir. Hidiv ise İngiltere'nin Süveyş Kanalı hisselerini satın alarak, bu hisselerin gerektirdiği haklar dışında başka hiçbir hak elde etmediğini, Mısır'a müdahale edebileceğini düşünmediğini açıklamaya çalışmıştır. Fransa Hidiv'le aynı görüşte değildi, İngilizlerin hisseleri satın aldıktan sonra deyim yerindeyse ülke yönetimini devralmak istediğine inanıyordu. Outrey başka bir görüşmede ise Hidiv'e Elliot'un arkasında kimin olduğunu sormuş, Hidiv de Pastre'ye arkasında kimin olduğunu sormadığı gibi ona da sormadığını söylemiştir. Outrey tüm bunların malî olmaktan çok siyasî niteliği konusunda ısrar etmiş ve Hidiv'e *"Ekselansları bu meselenin esasen siyasî niteliğini görmez, izlememiz gereken yolu ve yapmamız gerekenleri biliyoruz"* demiştir. Hidiv de kendisiyle bu şekilde konuşmaması gerektiğini belirtmişse de Outrey'in *"Politikada bu söylenebilir"* demesi üzerine Hidiv de *"belki eşitler arasında ama ne yazık ki ben sizin eşitiniz değilim"* cevabını vermiştir (TNA. FO 407/7, Inclosure in No. 78). Hidiv Outrey'in tehdidinden Kahire'de bulunan konsoloslara bahsederek, başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin desteğini sağlamak istemiş ancak aradığı desteği bulamamıştır.

Hidiv'in kendi çıkarları adına yapılan bu görüşmelerden diplomatik kriz yaratmak istediğine inanan Fransa Outrey'in kullandığı dilin arkasında durmuştur (TNA. FO 407/7, No. 181 Confidential). İngiltere, Outrey'in kullandığı dilin Fransa tarafından reddedilmemesinden dolayı endişeye kapılmışsa da Mısır'daki çıkarlarını ve nüfuzunu korumak adına herhangi bir adım atmamıştır (TNA. FO 407/7, No. 87A).

4. Uluslararası Kontrol Departmanı ve Fransa'nın Ortak Hareket Arzusu

Mısır maliyesinin uluslararası bir departman tarafından yönetilmesine yönelik ilk plan Cave'in raporunda yer almış, daha sonra Mısır'ın tüm borçlarını tek bir kredide birleştirmek için Kahire'ye gelen Elliot da benzer bir plan sunmuştur. Cave, Mısır maliyesinin gelecekte sağlam bir temel üzerine oturtulması için İngilizlerden oluşacak bir kontrol departmanını zorunlu görüyordu. Genel olarak departman, kredilerin ödenmesine ayrılacak vergiler üzerinde tam kontrole sahip olacak, Hidiv bu departmanın onayı olmadan hiçbir borç veya

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) taahhüt sözleşmesi yapmayacaktı. Hidiv yeni kredi sözleşmeleri için şart tutulan böyle bir kuruma karşı değildi hatta departmanının başına İngiltere tarafından aday gösterilecek yetkililerden birini atamaydı dahi teklif etmişti (TNA. FO 407/7, No. 87).

Elliot ile yürütülen müzakereler avans temin etmenin imkansızlığı nedeniyle tıkanırken, Fransız bankerlerin de yüksek faiz oranları sunması Hidiv'i oldukça zor bir durumda bıraktı. Tabii bu sırada Cave'in raporunun Londra'ya ulaşması ve ardından içeriği hakkında ortaya atılan olumsuz iddialar, Mısır ekonomisine olan güveni hayli sarsmıştı (TNA. FO 407/7, No. 88). Mısır aslına bakılırsa sistemli bir şekilde iflas ettiriliyordu. Cave'in hazırladığı rapor ekonominin kötü olduğunu belirtse de iyi bir yönetim ve doğru planlamayla rahatlıkla kalkınabileceğine de dikkat çekmekteydi. Raporuna sık sık atıfta bulunulan Amerikan Başkonsolosu da Cave ile aynı fikirdeydi, zira hükümetine şu tavsiyede bulunmuştu "Mısır, bayındırlık işleri ve iç iyileştirmeler için yaptığı olağanüstü harcamaları durdurarak ve olağan bir ekonomi uygulayarak her an kendini toparlayabilir" (Crabitès, 1933: 230).

Cave'in mali işlemler hakkında geri planda durmasına karşılık Outrey Kahire'de Fransız bankerlerin sundukları kredi tekliflerinin kabul edilmesi için baskılarına devam etmiş nihayetinde Credit Foncier ve ortakları Süveyş Kanalı'nın net kârının %15'i üzerinden Hidiv'e 2.000.000 sterlin avans vermişti (TNA. FO 407/7, No. 101* Very Confidential). Hidiv de Fransızlardan nakit ihtiyacının bir kısmını temin edince, İngiltere'den talep ettiği malî uzmanların istihdam edilecekleri pozisyonlar noktasında Cave ile yaptığı görüşmeleri ağırdan almaya başlamıştır. Fransızlar kredi sözleşmesi yaparken kurulması düşünülen kontrol departmanına Fransız bir üyenin de atanmasını istemiş olacaklar ki, Hidiv bu departmana İngiltere'nin yanında Fransa'nın da üye göndermesini istemiştir. Ancak İngiltere bu teklife sıcak bakmamış, kendilerinden Mısır maliyesinin gelir ve gider dairesinde görevlendirilmek üzere iki uzman talep edildiğinin altını çizerek, şimdi ise meselenin çok farklı bir şekil aldığına dikkat çekmiştir (TNA. FO 407/7, No. 102). Açıkçası İngiltere kendisinin tek yetkili olmadığı bir sistemde bulunmak istemiyordu ancak Mısır'da büyük siyasî ve ekonomik çıkarları bulunan Fransa'nın da kendisinin içinde olmadığı bir organizasyonu kabul etmesi mümkün değildi.

Cave'in raporundaki kontrol departmanı önerisi, Fransa'da İngiltere'nin Mısır'ın yönetimini ele geçirmeyi amaçladığı korkusuna yol açtı. Fransız Dışişleri Bakanı Decazes, Disraeli Hükümeti'nin planlarına nüfuz etmenin ve gerekirse onları engellemenin zamanının geldiğine karar verdi. 1870-1871 felaketleriyle zayıflayan uluslararası durumları nedeniyle Disraeli Hükümeti ile nüfuz için doğrudan bir mücadeleye girmenin akıllıca olmayacağını düşünen Decazes, haklı olarak Mısır'ın malî meseleleri konusunda İngiltere ile ortak hareket etmeyi tercih etti (Freycinet, 1905: 155-156; TNA. FO 407/7, No. 105).

Decazes 14 Şubat'ta İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lyons ile görüşerek, Mısır'da İngiliz ve Fransız sermayedarlar arasında ortaya çıkan düşmanlığı üzüntüyle izlediğini, bu rekabetin

Mısır menkul kıymetleri sahiplerinin çıkarlarını ciddi şekilde tehlikeye attığını söylemiştir. Decazes'e göre Hidiv bankerleri birbirine düşürüyor ve onlar arasındaki çekişmeden yararlanarak, kredi temin etmeye çalışıyordu. Bu durum ise Mısır'ın borçlarının muazzam ölçüde artmasıyla ve Mısır tahvil sahiplerinin kendilerini Babiâli'nin alacaklılarından daha kötü bir durumda bulmalarıyla sonlanacaktı. Aslında her iki grup da Fransız ve İngiliz sermayesine dayanıyordu, sadece yeni bir Mısır kredisi için yüklenicilerin elde edeceği komisyon ve diğer kârları hangisinin güvence altına alması gerektiği konusunda tartışıyorlardı. Decazes, Mısır maliyesinin mevcut durumundaki bozukluklar ile Fransız ve İngiliz alacaklıların çıkarlarının içine düştüğü tehlikeden korumanın tek yolunun, malî olduğu kadar siyasî olarak da iki hükümet arasında yakın bir anlayış ve bu hükümetlerin meseleyi ciddi bir şekilde ele alma kararlılığında yattığını düşünüyordu. Mısır'da Fransa ve İngiltere arasında rekabet yerine uyumun sunacağı siyasi avantajlar daha fazlaydı. Böyle bir uyum Mısır'daki malî önlemlerin işleme için de önemliydi. İngiliz ve Fransız bayrakları pek tabii yan yana dalgalana bilirdi. Decazes, Mısır'a dayatılacak malî tedbirlerle ilgili olarak da herhangi bir özel plana bağlı değildi, Tunus örneğinde olduğu gibi Mısır maliyesi üzerinde Fransa, İngiltere ve İtalya'nın himayesinde ortak bir komisyonun kurulmasıyla önemli başarılar elde edilebilirdi. Çünkü koşullar birbirine çok benziyordu ve komisyon kurulmadan önce Tunus'ta malî durum ve alacaklıların beklentileri Mısır'da olduğundan çok daha kötüydü. Decazes İngiltere'nin anlaşmayı kabul etmesi halinde Pastre ile Hidiv arasındaki kredi müzakerelerinin durdurulacağını, diğer Fransız bankerlere de hükümet tarafından yeni bir Mısır kredisine olanak sağlamamaları için çağrıda bulunabileceğini açıkça belirtti (TNA. FO 407/7, No. 108). Söylediklerinde samimi olduğunu göstermek isteyen Decazes, Outrey'e bir telgraf göndererek, Elliot ve Pastre'nin tekliflerini birleştirmesini, Hidiv'e her ikisiyle de ortaklaşa ilgilenmesini tavsiye etmesini bildirmiştir (TNA. FO 407/7, No. 109 Secret).

İngiltere, Fransa'nın Mısır'ın mali işleriyle ilgili olarak iki hükümet arasında dostane ilişkilerin kurulması yönündeki arzusuna ve her türlü uluslararası rekabet fikrini reddetme konusunda ona katılmaktaydı. Ancak İngiltere, Fransa'nın aksine Mısır maliyesi üzerinde uluslararası kontrol sistemi kurulmasını desteklemiyordu. Hatta hükümet, Hidiv'in İngiltere'ye yönelttiği mali yönetim konusundaki yardım talebini, Mısır hazinesinin yeniden düzenlenmesi için yetkili bir memurun tavsiyesiyle sınırlandırmıştı (HC Deb 06 March 1876 vol 227 cc1420-37). İngiltere bu şekilde belirtilen politikadan ayrılmak için ortada geçerli bir neden görmediği gibi mali idarenin yeniden düzenlenmesiyle alakalı Hidiv'e önerilen Rivers Wilson'ın Mısır'a hareket etmek üzere olduğu bir sırada, Fransa'nın yeni önerilerle araya girmesini ise uygunsuz ve zamansız buluyordu (TNA. FO 407/7, No. 120).

Fransa İngiltere'nin olumsuz cevabına rağmen, Pastre'yi Hidiv'e avans sağlama planı hakkında İngiliz bankerlerle görüşmesi için Londra'ya gönderdi (TNA. FO 407/7, No. 129). Ardından Fransa'nın Londra Büyükelçisi Harcourt da 1 Mart'ta Dışişleri Bakanı Derby'le uluslararası komisyon önerisini görüştü. Derby, Mısır maliyesinin yönetimi bir Avrupa

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) meselesi olarak ele alınacaksa, Fransa, İtalya ve İngiltere dışındaki devletleri dışlayan bir düzenlemenin, büyük bir kıskançlık yaratmasının muhtemel olacağını ifade etti. İngiltere, Osmanlı Devleti'yle ilgili konuların sadece üç devlet tarafından değil, altı devletin tamamı tarafından ele alınması gerektiğini savunduğu için böyle bir girişim karşısında eleştirilere maruz kalabilirdi. Diğer taraftan, bu komisyonda görev alacak komiserlerin nasıl bir kontrole sahip olacakları da açık değildi. Eğer bu kontrol gerçek ve etkili olursa, Hidiv değil de komiserler fiilen Mısır'ın yöneticisi olacaklardı ancak sadece izleyecek ve denetleyecekler ama otorite kullanmayacaklarsa, işlevleri göstermelik olmaktan öteye gitmeyecek ve varlıklarının alacaklılara sağladığı koruma ise sadece hayali olacaktı (TNA. FO 407/7, No. 130 Secret).

5. Fransa'nın Ulusal Banka Teklifi

Decazes uluslararası komisyon teklifine İngiltere'nin sıcak bakmaması üzerine Osmanlı Bankası'nun dayandığı temeller gibi Mısır'da da bir devlet bankası kurulması fikrini ortaya attı. Bu banka, krediler için teminat olarak tahsis edilen gelir kalemlerini alacaktı. Hidiv de kredi temininde İngiliz ve Fransız kamuoyundan yeterli desteği alabilmek umuduyla bankayı tamamen yabancı hükümetlerin denetimine vermeye hazırdı (TNA. FO 407/7, No. 129).

Bankada görev alacak Komiserler, üç devletin önerisi üzerine Hidiv tarafından beş yıllık bir süre için atanacak, kendilerini seçen hükümetlerin rızası ve ölüm ya da yetersizlik durumunda görevden alınabileceklerdi. Her üç ayda bir, seçildikleri hükümete, bankanın faaliyetleri hakkında bir rapor sunacaklardı (TNA. FO 407/7, No. 143. Secret). Hidiv, Fransa ve İtalya'nın ardından İngiltere'den de bankada görev alması için komiser talep etti. Hidiv için İngiliz komiserin atanması, bankanın kurulmasına yönelik müzakerelerin başarısı açısından elzemdi (TNA. FO 407/7, No. 131).

İngiltere banka fikrine teklifin gerek Fransa'daki sermayedarlardan gelmesi gerekse atanacak komiserlerin yetki alanlarının belirsizliğinden dolayı sıcak bakmıyordu (TNA. FO 407/7, No. 134). Çünkü banka genel olarak Mısır'ın dalgalı borcunu elinde bulunduran Fransız tahvil sahiplerinin yararına düzenlemeler yaparken, uzun vadeli tahvillerle ilgili düzenleme sunmuyordu. Diğer taraftan Osmanlı Bankası'nın temerrüde düşen Osmanlıya çare sunmadığı gibi bu bankanın da Mısır'a gerekli faydayı sağlamayacağına inanıyordu (Journal Des Debats Politiques et Litteraires, 10 Mars 1876).

İtalya ise ilk anda Hidiv'in teklifini olumlu karşılamış ancak İngiltere ve Fransa'nın net kararlarını bildirmeden resmî bir cevap vermekten kaçınmıştır (TNA. FO 407/7, No. 135). İtalya'nın Hidiv'in talebini kabul etmesinin temel koşulu, komiserlerin yetkilerinin ve niteliklerinin çok açık bir şekilde ortaya konmasıydı. İtalya'ya göre Şark'ın diğer bölgelerinde ne olursa olsun Mısır'ın bağımsızlığının güvence altına alınması büyük önem taşıyordu ancak bu bağımsızlık şu an mali yönden tehlike altındaydı. Bu nedenle, Mısır maliyesinin

durumunu iyileştirmede etkili olabilecek bir önlemin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmanın, başvuru devletlerin çıkarları açısından oldukça önemliydi. İtalya'ya göre Hidiv'in içinde bulunduğu kriz oldukça büyüktü. Kişisel ve kamu gelirleri büyük ölçüde kötü yönetilmekte, savurganca harcanmaktaydı. Ancak Kahire'ye gönderilen İtalyan temsilci Scialoja'ya göre ülkenin kaynakları çok büyüktü ve Hidiv'in maceracı projelere girişimi engellenir, mali işlerinin yönetimini yetkin, güvenilir yöneticilere bırakmaya ikna edilebilirse, Mısır maliyesinin gelecekteki beklentilerinden umutsuzluğa kapılmak için hiçbir neden görünmüyordu (TNA. FO 407/7, No. 138).

Hidiv, İngiltere ile bankanın müzakerelerinde kendisine yardımcı olması için Hollanda Başkonsolosu Ruysnaer'den yardım talep etti. Ruysnaer İngiltere'nin Kahire Başkonsolosu Stanton'la görüşerek, İngiltere'nin bir komiser atanmasına rıza göstermesinin düzenlemenin başarısı açısından taşıdığı önemden bahsederek şunları söylemiştir:

“Eğer böyle bir onay verilirse anlaşma devam edecek ve Hidiv içinde bulunduğu zorluklardan kurtulacaktır; eğer reddedilirse ve yarın akşam Avam Kamarası'nda verilecek cevaplar olumsuz olursa Pastre anlaşması bozulacak ve Mısır'da Hidiv'in iflasına ve Mısır'daki bankaların çoğunun batmasına yol açacak bir mali kriz hüküm sürecektir” (TNA. FO 407/7, No. 140).

Times'ın Paris Muhabiri, İngiltere'de tutulan menkul kıymetlerin değerini düşüreceği için İngiliz Hükümetini Outrey-Pastre kombinasyonunu onaylamaması konusunda uyarırken, Disraeli de 6 Mart'ta bankaya komiser atamayı reddetti (HC Deb 06 March 1876 vol 227 cc1417-8). Bu cevabı Economist “*Fransız kredisi ve Fransız komisyonu planının çökmesinden ve boşa çıkmasından dolayı çok memnunuz*” şeklinde yorumladı (Rothstein, 1910, p. 19). İngiltere daha sonra Hidiv'e gelirleri toplayacak, bunları borçların ödenmesinde kullanacak bir komisyon için uygulanabilir bir plan önerildiği takdirde, bunu dikkate alabileceklerini bildirdi (TNA. FO 407/7, No. 141). İngiltere'de hükümet ve muhalefet Hidiv'in sadece kredi edinimini kolaylaştıracak bir planı desteklemiyordu (HC Deb 09 March 1876 vol 227 c1707).

Hidiv İngiltere nezdinde yaptığı bütün girişimlerin olumsuz sonuçlanması karşısında, son bir koz olarak maliyenin düzenlenmesinde yardımcı olması adına İngiltere'nin ardından Fransız bir yetkilinin Kahire'ye gönderilmesi için Decazes ile temasa geçti. Fransa, dalgalı borcun neredeyse tamamını elinde bulunduran Fransız tahvil sahiplerinin de baskısıyla, İngiltere'nin aksine daha enerjik adımlar atmaktaydı. Hatta bu tahvil sahipleri bir keresinde Decazes gece yarısı eve gelene kadar onu beklemiş ve sabah saat üçe kadar yanında kalmışlardı (Egypt No. 8, No. 24).

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876)

Fransa Cave'in misyonuna benzer bir misyonla (Le Temps, 20 Mars 1876) maliye bakanlığında yüksek görevlerde bulunmuş François Xavier Victor Edmond Villet'i⁸ 14 Mart'ta Hidiv'in hizmetinde yer alması için Kahire'ye gönderdi (TNA. FO 407/7, No. 155). İngiltere bu talebin ardından Hidiv'le gayr-ı resmi temasa geçerek, bunun Kahire'ye gönderilen Wilson'ın geri çağrılmasına yol açabileceğine, dahası Mısır'ın geleceğiyle alakalı düzenlemelere engel teşkil edeceğine dair tehditte bulunmuştur (TNA. FO 407/7, No. 152 Secret).

Fransız kamuoyunda Villet'in Hidiv'i Tunus'ta başkanlığını yaptığı komisyona benzer bir mali komisyon kurulmasına rıza göstermeye ikna edeceği düşüncesi hakimdi. Kamuoyu, Mısır maliyesinin İngiltere'nin temsil edilmeyeceği, Fransa'nın başrolü oynayacağı bir komisyonun kontrolü altına alınmasını memnuniyetle karşılayacaktı. Aslında, Fransa'nın Süveyş Kanalı hisselerinin İngiltere tarafından satın alınmasının intikamını bu şekilde alacağını söylemekten çekinmeyen Fransızların sayısı hiç de az değildi. Fransa'daki atmosfer, Süveyş Kanalı Şirketi'ne bu kadar çok Fransız sermayesinin yatırılmasına yol açan ulusal duyguyla aynı seviyedeydi (TNA. FO 407/7, No. 176).

Hidiv vadesi gelen taahhütleri yerine getirmek zorundaydı ve Fransız sermayedarlar, maliye bakanlığında görev alacak bir müşavir için Fransız Hükümeti'ne resmen başvurulması koşuluyla daha önce 3 milyon olan avanslarını şimdi 5 milyona çıkarmayı kabul etmişti (TNA. FO 407/9, No. 25. Very Confidential). Hidiv Stanton'a Fransız müşaviri maliyede görmek istemese de sonuç olarak başka seçeneği olmadığını açıklamaya çalıştı. Stanton'a göre Hidiv Fransız bankerlerin avucundaydı, onların taleplerine boyun eğmek zorunda kaldığı için şimdi tek kaçış yolu bankanın kurulmasıydı (TNA. FO 407/7, No. 158). Ancak tüm uyarılara rağmen Disraeli somut bir adım atmaktan uzak duruyordu.

Kredi ödemeleri yaklaştıkça, Mısır'da çıkarları bulunan tahvil sahiplerinin de baskısıyla Paris ve Londra kamuoyları ses yükseltmeye başlamıştı. Fransız kamuoyu Decazes'e, tedbirsizlikler yapmış ama büyük işler başarmış Hidiv'e yardım edilmesi ve Fransız vatandaşlarının menfaatlerinin gerektirdiği tüm tedbirleri almasına dair çağrıda bulunmuştur (Republique Française, 16 Avril 1876). Disraeli'yi ise belirsiz bir tutum sergilemekle eleştiren Fransız basını (Journal Des Debats Politiques et Litteraires, 10 Mars 1876), İngiltere'yi Mısır sorununun çözümüne getirdiği gecikmelerin ve bazı spekülâtör açıklamaların, Mısır maliyesine derin bir gölge düşürmeyi başardığını, ustaca yayılan bu korkuların Hidiv'i iflasa götürdüğünden dolayı suçlamıştır (La France, 4 Avril 1876). Londra kamuoyu da Disraeli'yi belirsiz politikasının (Meszaros, 1973: 182), Hidiv'i Fransa'nın kollarına attığıyla ilgili eleştirmiştir (The Daily Telegraph, 4 April 1876).

⁸ Villet, 1869'ta Tunus'ta Uluslararası Komisyonu yönetmek üzere bulunmuş, hükümetin tüm işlerine karışması ve sınırlı mizacı nedeniyle Tunus'un talebi üzerine geri çağrılmıştı (TNA. FO 407/7, No. 157.Secret).

6. Mısır Maliyesinin Temerrüde Düşmesi

Fransa Villet'i Kahire'ye göndermesinin ardından İngiltere'yle temaslarına devam etmiş, acil adımlar atılmazsa Mısır'da iflasın kaçınılmaz olduğuna dair uyarılarda bulunarak, Kahire'de ortak hareket etmeleri gerektiğine dair çağrısını yinelemiştir (TNA. FO 407/7, No. 154). Hidiv'in her an iflas etme riski, İngiltere ile Fransa arasındaki ipleri de germeye başlamış, ilk anda kullanılan sağduyulu ifadelerin yerini şimdi tehditler almaya başlamıştı.

Londra'da Fransız olarak tanımlanabilecek her şeye ve her plana karşı olağanüstü bir kıskançlık hakimdi. İngilizler Mısır'la ilgili tüm mali önlemlerin Londra'yla sınırlı kalmasında ısrar ediyorlardı. Decazes Lyons'u, Fransızların da aynı oyunu oynayabileceğine, Paris'te yapılmayan her türlü birleşmeyi bozguna uğratmaya çalışabileceğine dair tehdit etmiştir. Fransa ile İngiltere arasındaki rekabetin, birinin ya da diğersinin Mısır'da her türlü konularda özel nüfuz elde etmeye yönelik tüm girişimlerinin tehlikeli ve zararlı olacağını belirtmiştir. Kısacası Decazes, Fransa'nın yapılabilecek herhangi bir düzenlemenin dışında bırakılması halinde, ülkesinin ve dışişleri yönetiminin itibarının zedeleneceğinden endişe duymaktaydı. Decazes de bankadan ziyade birincil önceliklerinin, yabancı kapitalistlere Hidiv'in yardımına koşmalarını sağlayacak, maliyenin yeniden sıkıntıya düşmesini önleyecek gelirler ve harcamalar üzerinde bir tür uluslararası kontrolün kurulması olmalıydı. Bankanın bu amaca uygun kurum olduğunu o da düşünmüyordu (TNA. FO 407/7, No. 160 Secret).

Decazes'in açıklamaları ve onu destekleyen kamuoyunun iddialı ve saldırgan demeçlerinin ardından İngiltere politika değiştirmiştir. Hidiv'e İngiliz bankerler tarafından sunulan tekliflerin değerlendirilmekte olduğu, bu nedenle aceleci davranmaktan kaçınması ve Wilson'ın görüşlerini alması çağrısında bulunulmuştur (TNA. FO 407/7, No. 162. Secret). Hidiv ise Wilson'ın yapabileceği önerileri memnuniyetle değerlendirmeye, Mısır için Fransızların tekliflerinden daha avantajlı olması halinde İngilizleri kabul etmeye hazırdı ancak halen daha somut bir teklif sunulmamıştı (TNA. FO 407/7, No. 164). Hidiv bu anlamda İngiltere destekli Rothschild ile bir anlaşmaya varma konusunda oldukça istekliydi. Ancak kendisi için zaman iyice daralıyordu ve birkaç gün içerisinde acil nakde ihtiyacı vardı. İngiliz ikircikliliğinin karşısında Fransızlar 20 Mart'ta Hidiv'e 1.000.000 sterlin ödeme yaparak, yakın gelecek için önemli bir avantaj elde ettiler (TNA. FO 407/7, No. 173).

Fransızların Hidiv'in nakit ihtiyacının bir kısmını karşılaması ve Villet'in Hidiv üzerinde kurduğu nüfuz neticesinde Kahire'de İngiliz karşıtı bir hava oluşmaya başlamıştı. Bu durum karşısında İngiltere Hidiv'i Wilson'u geri çağırarak tehdit ettiği gibi, Villet'i göndermediği sürece Rothschild ile yapılacak konsolidasyonu da kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Aslına bakılırsa Rothschild'ler de İngiliz Hükümetinin tereddütlü politikaları yüzünden kendilerini Mısır borçlarının konsolidasyonu gibi riskli bir işe adanmak istemiyorlardı (Atkins, 1968: 76).

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876)

İngiltere'nin Hidiv'i tehdit ettiği diğer bir kozu ise Cave'in hazırladığı rapordur. İngiliz kamuoyu ve muhalefet, raporun içeriğinin olumsuz olduğuna dair ortaya atılan iddiaların ardından hükümeti sıkıştırarak, raporun biran evvel yayınlamasını istemişlerdir (HC Deb 16 Mart 1876 cilt 228 c74). Hidiv 22 Mart'ta İngiltere ile iletişime geçmiş, Cave'e verilen bilgilerin gizli olduğunu ve yalnızca İngiliz Hükümetinin bilgisine sunulduğu için yayınlanmasına karşı çıkmıştır. Rothschild'le bir anlaşmanın yapılmadığı ve İngiliz komiserinin aday gösterilmediği böylesi bir anda, Mısır maliyesiyle ilgili olası tartışmalar Hidiv'in çıkarlarına ciddi zarar vereceği gibi çözüm bekleyen acil sorunların çözülmesini de engelleyecekti (TNA. FO 407/7, No. 177).

Hindistan Genel Valisi Robert Bulwer Lytton'un Londra'dan görev yerine giderken 22 Mart'ta Kahire'ye uğraması üzerine, Hidiv içinde bulunduğu durumla ilgili kendisine önemli açıklamalarda bulunmuştur. Uluslararası bir komisyon kurulmasını kesinlikle istemediğini, Rothschild ile yapılacak anlaşmayı daha çok arzuladığını ifade etmiştir. Fransız grubunun İngiliz Hükümeti'nin Cave'in raporu hakkındaki iddiaları karşısında kredi şartlarını her geçen gün daha da arttırdığını ve daha dayanılmaz hale geldiğini belirtmiştir. İngiltere'nin kendisine içinde bulunduğu durumdan kurtulması için henüz hiçbir pratik yol sunmamasından dolayı da sitem etmiştir. Açıkçası Hidiv İngiltere tarafından Anglo-Mısır Bankası'nın örsü ile Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın çekici arasında bırakılmaktan yakınmaktaydı. Görüşmenin ardından Lytton, Hidiv'in Fransız önerilerini kabul ettiği takdirde, Wilson'un Kahire'deki pozisyonunun savunulamaz hale geleceğine dair Londra'ya uyarılarda bulunmuştur (TNA. FO 407/7, No. 178).

Mısır'ın geleceği ve maliyesi üzerinde yapılacak düzenlemelerle alakalı en enerjik adım atan kişi şüphesiz Fransa Dışişleri Bakanı Decazes'dir. Onun bu meseledeki ilk önceliği Süveyş Kanalı hisseleri üzerinden alınan ağır darbenin intikamını almaktır (TNA, FO 407/9, No. 4 Confidential). Diğer bir önceliği ise ülke içi siyasete yönelik Mısır'a yüklü miktarda kredi veren Fransız sermayedarların hükümete karşı yaptıkları baskı ve eleştirileri ortadan kaldırmaktır. Tabii Decazes tüm bunları yaparken İngiltere'nin Nil'de Fransa'nın tek başına hareket etmesine izin vermeyeceğini ve kendisinin içerisinde olmayan hiçbir planı onaylamayacağını da farkında olduğundan, Londra nezdindeki girişimlerine büyük önem vermekteydi. 23 Mart'ta Lyons'a Mısır'ın bağımsızlığına müdahaleye yol açabilecek herhangi bir adım atma eğiliminde olmadığını, Hidiv'le Mısır'ın maliyesine ilişkin bir diplomatik sözleşme yapmanın uygun olacağını düşünmediğini söylemiştir. Decazes Lyons'a "Caisse d'Amortissement" adında bir kurum oluşturulması ve bu kurumun sadece Mısır Hazinesi'nden Mısır borçlarının ödenmesi için gerekli meblağları alması ve bu meblağların borçların ödenmesinde kullanılmasını önermiştir. Hidiv'in "Caisse d'Amortissement" terimine komisyonun işlevleri konusunda yanlış anlamalara yol açabileceği gerekçesiyle itiraz ettiğini, bunun yerine "Caisse de la Dette" unvanının kullanılmasını istediğini söylemiştir. Decazes, Fransız ve İngiliz hükümetlerinin aynı anda komiser atayabilecekleri umuduyla,

şimdiye kadar bir komiser atamayı ertelediğini ancak Mısır'ı iflasa sürüklemeyen daha uzun süre harekete geçmemenin zor olduğunu ifade etmiştir. Mısır tahvillerinin vadesi sürekli dolacaktı ve çok yakında önünde kalan tek seçenek ya bir Fransız komiser atamak ya da Mısır'ın iflas etmesine izin vermek olacaktı. Fransızların Mısır kredilerine olan ilgisinin, Fransız Hükümeti'nin ikinci yolu seçmesine izin vermeyecek kadar büyük olduğunu söylemesine ise gerek yoktu (Egypt No. 8 (1876), No. 24).

Hidiv maliyenin düzenlenmesi adına Fransa'daki *Cour des Comptes*'e benzer bir kurumun Mısır'da kurulması için Villet ile uzun zamandır zaten görüşüyordu. Hidiv Sayıştay görevi görecekti böyle bir kurum için Wilson'a ve Sciolaja'ya da danışarak ülkelerinde uygulanan sistemler arasından Mısır'ın özel durumuna en uygun görüneni seçecekti. Ancak Villet'in Tunus'taki deneyimi Hidiv üzerinde daha etkili olmuştur (Egypt No. 8 (1876), No. 25). İngiltere ise Hidiv'in Caisse de la Dette projesinin oluşumuyla ilgili kendileriyle iletişime geçilmemesinden oldukça rahatsızdı (Egypt No. 8 (1876), No. 26). Hatta Fransa'ya başka bir devlet tarafından Mısır üzerinde idari kontrol elde etmeye yönelik herhangi bir girişimi, kayıtsızlıkla karşılamayacaklarını bildirmiştir (Egypt No. 8 (1876), No. 30).

Fransız grubunun temsilcileri 30 Mart'ta Kahire'ye vardılar ve Mısır Maliye Bakanına Caisse de la Dette'nin koşullarını ve Mısır borçlarının konsolidasyonu için önerdikleri planı sundular (TNA, FO 407/9, Inclosure 2 in No. 35 Confidential). Sunulan şartlar ilk etapta oldukça ağırdı. Hidiv bu tarihe kadar İngilizlerin kendisine bazı önerilerde bulunulacağını ummuş ancak böyle bir öneri kendisine ulaşmamıştı. Fransız grubunun pençesinden kurtulmasını sağlayacak bir yardımdan umudunu kesen Hidiv, Fransız bankerlerin planını onaylamak zorunda kalmıştır (Egypt No. 8 (1876), No. 46). Fransız kamuoyu Kahire'de yapılan bu görüşmeleri İngiltere'nin şikâyet etmesine gerek kalmadan Doğu'daki prestijlerini geri getirecek hamle olarak yorumlayarak, hükümete desteğini sürdürmüştür (La Journee Financiere, 4 Avril 1876).

İngiltere Fransız çıkarlarının Kahire'de zafer kazandığı bu ortamda, Hidiv adına şartları daha da zorlaştıracak bir adım atarak, 3 Nisan 1876'da Cave'in raporunu yayınlamıştır. Zaten öncesinde Başbakan Disraeli Parlamentoda Mısır finans çevrelerine bomba gibi düşen bir açıklama yapmış, raporun yayınlamasına kendisinin itiraz etmeyip Hidiv'in itiraz ettiğini söylemesi Mısır'ın kredisini mahvetmek için yeterli olmuştu. Bu açıklamadan birkaç saat sonra Mısır menkul kıymetlerinin değeri düşmüş, panik başlamış ve para piyasaları Hidiv'e kapanmıştı. Dalgalı borcun konsolidasyonu ve ulusal bir bankanın kurulması beklentisiyle Mısır hisse senetlerine büyük yatırımlar yapan Fransız finansörler ciddi bir tehdit altındaydı ve çok daha önemlisi, Mısır'ın nisan ayındaki ödemelerinden temerrüde düşmesi neredeyse kesindi (Hunter, 1984: 182).

Cave'in raporunun yayınlanmasıyla Mısır tahvil fiyatları düşerken, 8 Nisan'da Hidiv nisan ve mayıs aylarında vadesi gelen hazine bonoları ve tahvillerin ödenmesini üç ay

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) erteleme kararını duyuran bir kararname yayınlandı. Bu kararname ilk anda İskenderiye Borsası'nda önemli bir tedirginliğe yol açtı. Ancak sonucunun tahmin edildiği kadar felaket olmayacağı, Mısır'ın tüm borcunun alacaklıları tatmin edecek ve ülkenin kaynakları için fazla külfetli olmayacak koşullarda konsolidesi için uygulanabilir bir plan bulunabileceğine dair beklenti oluştu (Egypt No. 8 (1876), No. 54).

Geçici olması umulsa da Mısır'ın temerrüde düşmesi, Fransa'daki Mısır hazine bonusu sahipleri arasında büyük bir heyecan ve öfkeye neden oldu. Alacaklıları ve piyasaları rahatlatmak adına, tüm devlet ve Daira borçlarının birleştirilmesine yönelik bir projenin Mısır tarafından detaylandırılmakta olduğu, bu konuda Fransız grubuna 15 Nisan'a kadar süre tanındığı duyuruldu (Egypt No. 8 (1876), No. 56).

İngiltere duyurunun ardından Cave'in raporunda önerilen ilkeler doğrultusunda maliyesinde bir düzenleme yapılacağını, borçların sağlam bir temelde dönüştürülmesi ve birleştirilmesine yönelik bir planı hazırlandığını öğrenmekten memnuniyet duyduğunu bildirdi. Ancak özellikle dalgalı borcun konsolidesine yönelik planın içeriğini görmeden, Wilson'ın komisyona atanmasıyla ilgili herhangi bir sorumluluğu kabul edemeyeceğini de ifade etti (Egypt No. 8 (1876), No. 55). Mısır borçlarının yapılandırılmasıyla ilgili plan 12 Nisan'da İngiltere'ye sunuldu.

Temerrüt ilanının ardından çıkarlarının ciddi şekilde tehlikeye girdiğini düşünen İskenderiye'deki İngiliz Mısır tahvil sahipleri, çıkarlarının korunması için İngiliz Hükümeti'nden müdahale etmesini rica ettiler. Ayrıca kurulacak uluslararası komisyona bu amaçla diğer Avrupa devletleri gibi hükümetin de delege göndermesini tavsiye ederken (Egypt No. 8 (1876), Inclosure in No. 59), kamuoyunda da hükümet karşıtı bir hava oluşmuş Economist:

“Cave'in misyonunun son derece tehlikeli olduğu, raporunun sunulduğu şu andan daha önce hiç bu kadar açık olmamıştı. Böyle bir misyon, Fransızların Mısır'ı ele geçirmek istediğimizi düşünmelerine ve bize rakip olmak ve bizden önce davranmak istemelerine neden olacaktı ve şimdi kırk sekiz saatte telgraflar, İngiltere'nin çok geç kaldığını, Fransızların sahanın hâkimi olduğunu, Mısır'da güce sahip olacak ve Hindistan'a giden yolu yönetecek olanın biz değil onlar olduğunu söylüyor. Paris'te bu yönde büyük bir heves uyandı ve bunun suçlusu biziz, çünkü bu hevesi uyandıran biziz. Süveyş Kanalı hisselerinin satın alınması başlı başına ulusal kıskançlık yaratacak bir eylemdi” diyerek Disraeli Hükümeti'ni ağır bir şekilde eleştirmiştir (The Economist, 8 April 1876, p. 422-423).

7. Caisse'nin Kuruluşu ve Mısır Borçlarının Konsolidasyonu

Mısır ile borcun konsolidasyonu işlemini üstlenen Fransız grubunun temsilcileri tarafından hüküm ve koşulları üzerinde mutabık kalınan, Mısır'ın kamu borcunun faizi ve itfası için Caisse de la Dette Publique (Kamu Borçları Hazinesi) kurulmasına ilişkin kararname

2 Mayıs'ta yayınlandı. Buna göre; Caisse Mısır'da yeni kurulan karma mahkemelerin güvencesi altında olacak, buraya seçilen komiserler Hidiv tarafından beş yıl için atanacak ve Kahire'de oturacaklardı. Beş yıllık sürenin bitiminden sonra da görevlerine devam edebilecekler ve içlerinden birinin ölümü ya da istifası halinde boşalan görev, ilk atamada olduğu gibi Hidiv tarafından doldurulacaktır. Maliye Bakanına bildirmek kaydıyla, içlerinden birini başkan seçebilirlerdi. Caisse'nin kredi, ticaret, sanayi vb. işlemlerinde, harcanabilir olsun ya da olmasın, hiçbir fon kullanmasına izin verilmeyecektir. Hükümet, Caisse'i yöneten komiserlerin çoğunluğunun mutabakatı olmaksızın, borçlara özel olarak tahsis edilen vergilerden herhangi birinde, bu vergilerden elde edilen gelirin azalmasına yol açabilecek bir değişiklik yapamayacaktı. Hükümet, Hazine Bonosu ya da başka bir yeni bono ihraç etmemeyi ve her ne nitelikte olursa olsun başka bir kredi sözleşmesi yapmamayı taahhüt eder. Aynı taahhüt Daira adına da yapılmıştır. Bununla birlikte, hükümet, acil ulusal nedenlerden dolayı kendisini krediye başvurma zorunluluğu altında bulduğu takdirde, bunu kesin zorunluluk sınırları içinde ve Caisse için ayrılan gelirlerin kullanımını etkileyecek ya da bunların hedeflerinden sapmasına neden olacak herhangi bir şey yapmaksızın yapabilir. Bu ancak Caisse'i yöneten komiserlerle bir anlaşmaya varıldıktan sonra akdedilebilir (TNA, FO 407/9, Inclosure 2 in No. 101; Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'egypte et 6 autres décrets relatifs (Ed. 1876).

Caisse'yi bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Mısır'ın gelirleri neredeyse eşit iki parçaya bölünmüştür. Bu gelirlerden biri tahvil sahiplerinin yararına Caisse'e, diğeri ise yönetim giderlerini karşılamak üzere hükümete gidecekti. Böylece pratikte iki bütçe vardı ancak bunlara uygulanan ilkeler çok farklıydı. Eğer Caisse'nin bütçesi açık verirse, hükümet bu açığı kapatmak zorundaydı, oysa Caisse ne kadar büyük olursa olsun fazla verirse, hükümetin bunu paylaşmaya hakkı yoktu. Diğer taraftan, hükümet açık verdiğinde, Caisse'den bu açığı kapatması istenemezken, hükümet fazla verdiğinde, Caisse'nin bu fazlalık üzerinde bazı şartla bağlı talepleri oluyordu. Caisse, hükümetin gerçekte var olmayan hayali bir fazlası üzerinde hak iddia edebilirdi (Milner, 1894: 68-69).

Caisse'nin kurulmasının ardından Hidiv 7 Mayıs 1876'da Mısır'ın tüm borçlarının %7 faizle 65 yıllığına konsolidesine ilişkin kararnameyi yayınladı. Yayınlanan bu kararnamede ise konsolide borcun toplam miktarı 91.000.000 sterlin, faiz ve batık fon için yıllık gerekli miktar 6.443.600 sterlin olarak belirlenmiştir. Borcun ödenmesi için 6.475.256 sterlin tutarında özel gelirler (Daira tarafından ödenecek 684.411 sterlinlik katkı dahil) ayrılmış olup, bu özel gelirlerin doğrudan Caisse'ye aktarılacağı belirtilmiştir (Egypt No. 8 (1876), No. 74). Hidiv burada da amacını gerçekleştirmek için çok fazla vaatte bulunarak, Mısır'ın yıllık gelirini 10.000.000 sterlin göstermiş ancak bu miktarla bile söz konusu ödemeleri yapması imkansızdı (The Spectator, 13 May 1876, p. 610).

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876)

Fransa'nın öncülüğünde yapılan bu düzenlemelerin ardından Hidiv Caisse'ye komiser seçmeleri için ilk olarak İngiltere ve İtalya nezdinde iletişime geçti. İngiltere, Cave'in raporuna kıyasla borçlardaki büyük artış ve Mısır hazinesine yüklenmesi öngörülen masraflar ile yeni düzenlemelerin maliye için tatmin edici ve nihai bir çözüm vaat etmediği gerekçesiyle, talep edildiği gibi bir komiser atama sorumluluğunu üstlenmediğini bildirdi (TNA, FO, 407/9, No. 115). Wilson Komisyon Başkanı olması ve aynı zamanda başlangıçta önerildiği gibi meslektaşları olmaksızın mali danışmanlık görevini üstlenmesi koşuluyla, teklifi değerlendirmeye hazırды ancak hükümet bunu reddetmiştir (TNA, FO 407/9, No. 44. Confidential).

İngiltere'nin cevabının ardından Hidiv diğer devletlere başvurdu. Decazes Outrey'e zafer vurgusuyla şunları söyledi: "*Fransız hükümeti komiseri atamaya ve İngiliz sessizliğini görmezden gelmeye hazır*" (Bouvier, 1960: 75-104). Fransa'nın Villet'i seçeceği iddia edilirken (Le Temps, 23 Mai 1876) daha sonra eski maliye müfettişi Ernst Gabriel de Blignieres'i (TNA. FO 407/9, No. 127), İtalya Baravelli'yi, Avusturya-Macaristan ise daha önce Kahire'de konsolos olarak görev yapmış olan Arapça ve Türkçe dillerine hâkim Herr von Kraenier'i komiser olarak seçmiştir (TNA. FO 407/9, No. 120). Böylece Fransa, İtalya ve Avusturya tarafından Caisse de la Dette Publique (Commission of the Public Debt) kurulmuş oldu. Hidiv kendisine mali reformların uygulanmasına desteklerini esirgemeyen bu üç devlete teşekkürlerini bildirdikten sonra yapılan seçimleri kabul etti (La Presse, 23 Mai 1876). Komisyon ve borçlarla ilgili yapılacak yeni düzenlemelerin ardından İngiltere Caisse'ye 1877'de komiser gönderirken, Almanya ve Rusya ise ancak 1885'te temsilci göndermiştir (Wright, 1909: 63).

Hidiv Maliye Bakanlığının düzenlenmesi için de 11 Mayıs'ta Hazine Yüksek Konseyinin kurulduğuna, 14 Mayıs'ta ise İtalyan Scialoja'nın geçici olarak bu konseyin başkanlığına atandığına dair iki kararname yayınladı. Gelirlerin toplanmasına nezaret etmek ve bunların doğru bir şekilde uygulanmasından sorumlu olacak bu Hazine Yüksek Konseyi üyelerine çok geniş yetkiler verilmekteydi (TNA, FO 407/9, No. 116). Böylece Mısır Maliye Bakanlığı'nda önemli bir düzenleme daha yapılmış, konsey on üyeden (beş Avrupalı ve beş Mısırlı) ve Avrupalı bir başkandan oluşacak, gelir ve harcamaları denetleyecek, hükümetin hesaplarını kontrol edecek ve maliyenin durumuna ilişkin bakanlığa yıllık rapor sunacaktı (Yackley, 2013: 92).

2-7 Mayıs 1876 kararnemelerinin ardından Kahire'den İngiliz göçü başladı. Rivers Wilson 8 Mayıs'ta alınan bu kararları protesto ettikten sonra hükümetin talimatıyla Londra'ya döndü (TNA, FO. 407/9, No. 109). 1865'ten beri temsilci olarak görev yapan Kahire Başkonsolosu Stanton da Münih'e gönderildi (Meszaros, 1973: 191). Fransa Mısır'da İngiltere karşısında büyük bir zafer kazanmıştı ancak bu Pirus Zaferiydi, zira baskılar hâlâ şiddetliydi ve İngiltere'nin bu durumu kabullenmesi beklenemezdi. Nihayetinde plan birkaç ay sonra

alacaklıların ve İngiltere'nin katılmayı reddetmesi üzerine yeniden düzenlenecektir (Labib, 2013: 23-43).

8. İngiltere'nin Düzenlemelere İtirazı

İngiltere düzenlemelere ilişkin ilk itirazını Cave'in raporuna kıyasla Mısır'ın borç miktarındaki artışa göstermiştir. İngiltere Hidiv'e, dönüştürme maliyetiyle birlikte Cave'in raporunda 79.500.000 sterlin olarak gösterilen borcun, sadece birkaç ay içerisinde nasıl 91.000.000 sterlin gibi endişe verici bir rakama yükseldiğini sormuştur (Egypt No. 8 (1876), No. 63). Hidiv ise 16 Nisan'da alınan 3.000.000 sterlinlik kredi, dalgalı borç miktarındaki yanlış hesaplama, dönüştürme maliyetleri ve %9 faizle alınan kredilerin %7'ye indirilmesi için kredi sahiplerine ödenen ikramiyelerle birlikte borcun 90.947.177 sterlin⁹ olduğunu bildirmiştir (TNA, FO 407/9, No. 99). Hidiv'in bu artışa ilişkin yaptığı açıklamalar İngiltere tarafından güven verici görülmemiştir. Aslında, önerilen uzlaşmanın şartları hem borcun anapara değeri hem de önerilen faiz oranı açısından oldukça cömertti. Tabii Hidiv'in bu anlaşmayı yalnızca alacaklılarını atlatmanın bir yolunu bulana kadar kendisine bir nefes alma alanı sağlamak için önerdiği gerçeği de göz ardı edilmemeliydi (Marlowe, 1965: 94).

İngiltere'nin diğer bir itirazı da uzun vadeli borçlarla dalgalı borçların birlikte değerlendirilmesine olmuştur. Çünkü yayınlanan kararnamede iki kredi aynı temelde ele alınmıştır. Konsolidasyon, uzun vadeli borçları ellerinde bulunduranların aleyhineyken, kısa vadeli ve dalgalı borçları elinde bulunduran Fransa'nın ve Fransız sermayedarların lehineydi. İngiltere 1862 ve 1864 kredilerinin tahvil sahiplerine adaletsiz davranıldığı hakkında Hidiv'e çağrıda bulunmuştur (TNA., FO, 407/9, Inclosure 1 in No. 103). Özellikle 1862, 1864, 1866 kredilerinin sahipleri Messrs. Frühling ve Goschen karara itiraz etmişlerdir (TNA., FO, 407/9, No. 111). Bu kredilerin tahvil sahiplerine vaat edilen hızlı geri ödeme sözüne karşılık yeni plana göre diğer kredilerle aynı konumda değerlendirilmesi kabul edilemezdi (Egypt No. 8 (1876), No. 72). Bu koşullar altında İngiliz finansörler dalgalı borcun öncelikli olarak ödenmesinin, uzun vadeli borcun ödenemez hale getireceğinden endişe ediyorlardı (Freycinet, 1905: 160). Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyi Sekreteri Hyde Clarke, Mısır'da yapılan yeni düzenlemenin çıkarlarını tehlikeye attığına dair Dışişleri Bakanı Derby'le iletişime geçerek, aşağıdaki mektupta yer alan ifadelerin Mısır Hükümetine gönderilmesini talep etmiştir.

"Söz konusu önlemlerin ayrıntıları, yetkin kişiler tarafından ne kadar dikkatle incelenmiş olursa olsun, yine de en çok ilgilenenlerin tamamen göz ardı edilmesiyle

⁹ Aradaki farkla ilgili Fransız kamuoyunda da birtakım iddialar ortaya atılmıştır. Şöyle ki; Hidiv İsmail Paşa'nın Babiâli'deki ajanı Abraham Paşa yakın zamanda Mısır'a gelmişti. Sultan Abdülaziz'in gerek mali sıkıntılardan dolayı gerekse Balkanlar'da meydana gelen isyanı bastırmak için Mısır'ın bağımsızlığına karşılık Hidiv'le pazarlık yapması için Abraham Paşa'yı göndermişti. İşte yaklaşık bu 9 milyon sterlinlik fark İstanbul'a gönderilmişti (La France, 24 Mai 1876). Ancak Hidiv'in malî durumu böyle bir teklifi mantıksız kılmaktadır.

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) oluşturulmuştur ve bu, şu anda ortaya çıkan genel memnuniyetsizlik ve muhalefetle tamamen gösterilmiştir. Çok ciddi olarak değerlendirilen bir durum, Mısır gibi anayasası belirsiz ve sadece yarı egemen olan ve egemenlik iddiaları yasal mahkemelerimiz tarafından tanınmayan bir hükümetin, diğer sözleşme taraflarının isteklerine, çıkarlarına ve duygularına atıfta bulunmaksızın, keyfi kararnamele sözleşmeleri değiştirmeye ve iptal etmeye ve teminatları yönlendirmeye çalışmasıdır. Böyle bir örneğin pek çok davada önyargılı bir etki yaratmaması mümkün değildir" (Egypt No. 8 (1876), No. 82).

İngiltere Kasım 1875'te Cave'in misyonuyla başlayan süreci ve bu süreç içerisinde yaşanan tüm gelişmeleri özetleyen bildiriye 26 Mayıs 1876'da Hidiv'e göndererek, komiser talebinin yerine getirilemeyeceğini gerekçeleriyle belirtmiştir. Cave'in kendisine sıkı bir tasarruf uygulamasıyla bağımsız hareket etmesine herhangi bir müdahale olmaksızın içinde bulunan maddi sıkıntıları çözecek plan sunduğu ancak bunun kabul edilmediği ifade edilmiştir. Eğer kabul edilseydi Avrupa'nın büyük finans kuruluşlarından bazıları Mısır borcunun önerilen şartlarla dönüştürülmesini üstlenecekti. İngiltere, planın maliyenin daha iyi yönetilmesini sağlayacağını içtenlikle ummakla beraber yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, komisyona komiser atanmasının kendilerini dahil edeceği sorumluluğu kabul etmek istememiştir (Egypt No. 8 (1876), No. 86). Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı ve yakın zamanda dışişleri bakanlığına gelecek Salisbury'nin ifadesiyle "tahvil sahiplerinin şerif memuru" olmamak İngiliz Hükümeti'nin ilkelerinden biriydi (Mowat, 1973: 109-124).

İngiltere'nin Hidiv'e yapmış olduğu bu açıklamalar tutarsız ve gerçeklikten uzaktır. Cave'in raporunun Witehall'a ulaşmasının ardından hükümetin Mısır'ı ve Hidiv İsmail Paşa'yı maddi yönden desteklemekten vazgeçtikleri İngiliz belgelerinde sabittir. Hatta Cave'in Elliot'un planıyla alakalı görüş bildirmiş olması bile Dışişleri Bakanı Derby'le iplerin gerilmesine neden olmuş, hükümet acil olarak Cave'i Londra'ya çağırmıştır. Diğer taraftan İngilizlerle anlaşmak için Hidiv'in son ana kadar beklediği, Fransız tekliflerini reddettiği iki taraf arasındaki yazışmalarda açıkça görülmektedir. Eğer Disraeli Hükümeti Hidiv'i iflastan gerçekten korumak isteseydi, raporun içeriği ve Mısır maliyesi hakkında gerek parlamentoda gerekse kamuoyunda spekülatif açıklamalarda bulunmazdı. Kısacası Disraeli'nin kibirli ve ikircikli tavrı Mısır'da mali bir krizi tetiklemekten başka bir şeye yaramamıştı (Hunter, 2007: 24).

İngiltere'nin itirazlarının ardından yapılan düzenleme uzun sürmemiş, tahvil sahiplerinin çıkarları için İngiliz George Goschen ve Fransız mali çıkarlarını temsil eden Edmond Joubert¹⁰ başkanlığında Kahire'ye giden ortak bir İngiliz-Fransız heyeti tarafından bu kez başka bir mali soruşturma başlatılmıştır. Bu soruşturma sonucunda 1876 yılı sonunda biri

¹⁰ Başta Stephen Cave, Scialoja, Goschen ve Joubert olmak üzere Mısır'a mali uzman olarak gönderilen bu kişilerin alacaklılardan kurtulmanın en iyi yolunun onlara ödeme yapmak olduğu şeklindeki çağdışı görüşü benimseyen sıradan maliyeciler olduğuyla ilgili bir çalışma hakkında bakınız (Wallace, 1883: 331).

gelirlerin toplanmasını denetlemek için İngiliz, diğeri de harcamaları denetlemek için Fransız olmak üzere iki genel kontrolör (Dual Control) atanmıştır. Goschen ve Joubert'in çalışmaları neticesinde Mısır borçları yeniden birleştirilmiştir (Hunter, 2007: 24).

9. İflasa Giden Süreçte İngiliz-Fransız Politikalarının Değerlendirilmesi

İngiltere ve Fransa Mısır meselelerinde müttefik olmaktan ziyade rakipti çünkü her birinin çözüm koşullarında farklı çıkarları vardı. Öncelikli olarak Hidiv'in aldığı yedi büyük krediden beşi tamamen ya da kısmen İngiliz destekliydi. Diğer taraftan Kanal'ın açılması Hindistan rotasının güvenliği için oldukça önemliydi, bu yüzden Disraeli uluslararasılaşmış bir Mısır yerine bağımsız bir Mısır'dan yanaydı (Marlowe, 1965: 95).

1870'lerin ortalarında Fransa'nın Mısır'a yönelik politikası, İngiltere'ninkinden daha iddialydı çünkü tahvil sahiplerinin Paris'te Londra'dakinden daha fazla etkisi vardı. Mısır 1875-6'da iflasa doğru sürüklenirken, Fransız politikası sempatiden iddiaya kaydı. Endişe ve panik arasında bir seçimle karşı karşıya kalan Fransız bankaları, ikincisini tercih etti ve bunu yaparken hükümeti onaylamaya oldukça istekli olduğu bir müdahale politikasına doğru taşıdı. Bu dönemde Paris'te tansiyon Londra'dan daha hızlı yükseldi çünkü Fransızlar, Hidiv'in 1870'lerin başında başvurduğu kısa vadeli dalgalı borçlanmaya büyük yatırım yapmışlardı ve bu borçlanma, o günün koşullarında basıldıkları kâğıttan daha az değerli olan Mısır hazine bonolarıyla güvence altına alınmıştı (Hopkins, 1986, pp. 363-391).

İngiltere'de Mısır işleriyle alakalı ortak bir ses duyulmazken, Fransa'da muhalif lider Gambetta Dışişleri Bakanı Decazes'e kendisinin ve partisinin, Fransız alacaklıların çıkarları doğrultusunda Mısır'a karşı alınması gerekli görülebilecek her türlü önlemlerde hükümeti destekleyeceğine dair güvence dahi vermişti. Kamuoyu da hükümete bu anlamda ilk andan itibaren desteğini göstermiştir (TNA, FO 407/9, No. 60 Confidential).

Kahire'deki ortam da Fransızların işini kolaylaştırmaktaydı. Hidiv İsmail Paşa'nın Rusya'yla kurduğu yakın ilişki, Fransa'nın Nil'de İngiltere karşısındaki konumunu güçlendirmiştir. 1876'nın ilk aylarında Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Ignatieff Kahire'de özel askerî misyonla bulunan General Rostislav Fadeyev vasıtasıyla Hidiv'e, kendisini İngiltere'nin eline bırakmaması ve Fransa'ya son zamanlarda olduğundan daha fazla eğilim göstermesi konusunda uyarıda bulunmuştu (TNA, FO 407/9, No. 39, Confidential; Cox, 1953: 151-167).

Doğu Sorununun zorunlulukları Disraeli Hükümeti'ni Mısır'da Fransız hassasiyetlerini yaralamaktan kaçınmak için bir dinlenme politikası izlemeye zorladı. Ayrıca Disraeli'nin Rusya'yı Dreikaiserbund'dan ayırmak ve İngiliz çıkarlarıyla daha uyumlu bir Yakın Doğu politikasında onunla birleşmek gibi önemli bir projede başarılı olmak istiyorsa dikkatli olması gerekiyordu. Aksi halde yukarıda da belirtildiği gibi Rusya Akdeniz'de Fransa'nın müttefiki olarak karşısına çıkabilirdi (Watson, 1962: 40-42). Ancak hükümette

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) Disraeli'den farklı düşünenler de vardı. Başta Mısır ve Süveyş Kanalı olmak üzere Doğu meselelerinde Disraeli ile Dışişleri Bakanı Derby arasında büyük görüş ayrılıkları mevcuttu. Derby, başlangıçta Cave'in yerine Mısır ile olan bağlantılarını gerekçe göstererek eski maliye bakanı ve Dış Krediler Komitesi Başkanı Robert Lowe'ü önermişti. Ancak Disraeli, daha uzlaşmacı ve Mısır'a karşı hassas bir misyonu yönetme yeteneğine sahip olduğunu düşündüğü Cave'i tercih etti (Hicks, 2012: 182-203). Hatta sonrasında Derby, Mısır'ın iç işlerine karışmak istemediği için Rivers Wilson'ın gönderilmesine dahi karşı çıkmıştır (The Earl of Cromer, 1916: 12). Sömürgeler Bakanı Carnarvon ve Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı Salisbury'nin de aralarında bulunduğu bazı önde gelen bakanlar ise Osmanlı Devleti'nin ayakta kalma kabiliyetini sorgularken, Mısır'ın İngiliz hakimiyeti altına girmesinin stratejik amaçlar için uygulanabilir bir ikame olarak görüyorlardı. Hatta Salisbury, Hindistan Genel Valisi Lord Lytton'a hükümetin bir süredir Doğu meselelerinin gidişatında kontrolü kaybettiğini yazarken oldukça gerçekçiydi (Cecil, 1921: 79-83).

Fransa Almanya'dan duyduğu korkunun karabasanını üzerinden attıktan sonra Akdeniz'de İngiltere ile olan geleneksel rekabetine yeniden başlayacağından, Hindistan rotasının güvenliği için Mısır'ın işgalini savunanların (Dicey, 1877: 665-685) aksine Disraeli, İstanbul'a ve Anadolu'ya hâkim olmadan Mısır'a ve Kanal'a hâkim olmanın hiçbir anlamı olmadığına inanıyordu (Watson, 1962: 109). Disraeli'ye göre Ruslar İstanbul'a sahip olurlarsa, ordularını her an Suriye üzerinden Nil'in ağzına kadar yürütebilirler ve o zaman Mısır'ı ellerinde tutmalarının faydası olmayacaktı. Böyle bir durumda denizlere hâkim olmaları bile kendilerine yardımcı olamayacaktı. Ona göre Hindistan'ın anahtarı İstanbul'du, Mısır ve Süveyş Kanalı değildi (Buckle, 1920: 84).

Nihayetinde İngiliz nüfuzunu Fransız nüfuzuna karşı kullanılması için Cave'in misyonuyla başlayan olaylar silsilesi durumu biranda iflase ardından da uluslararası kontrole getirmiştir (McCoan, 1889: 179). İngiliz Şarkiyatçı Blunt'a göre İngiltere'nin mali müdahalesinin kökeni Hidiv İsmail Paşa'nın kendi "aptallığıydı" çünkü İngiltere'deki herhangi bir siyasi güdüden kaynaklanmamıştı (Blunt, 1922: 17). İngiltere'nin 1882'deki işgaline yol açan olayların çoğu bu ilk hatadan kaynaklanmıştır. Caisse'nin kurulmasıyla birlikte tüm süreç yeni bir aşamaya girmiş, Avrupalılar sivil idarenin tam merkezinde istihdam edilmeye başlamıştır (Owen, 1981, p. 134). Ardından gelen yabancı tahvil sahiplerini korumak ve Mısır'ı yeniden iyi bir risk haline getirmek için tasarlanan İngiliz-Fransız ikili mali kontrolü (Dual Control), Avrupa karşıtı duyguları daha da kışkırtmıştır. Arabi Paşa'nın 1881'deki isyanıyla birlikte, Hidiv'in hükümeti artık ne çok önemli Kanal'ı ne de yabancı yatırımcıları güvence altına almaya hizmet edebilirdi. Tahvil sahiplerinin çıkarları, Kanal'a hâkim olma arzusu, herhangi bir yabancı gücün, özellikle de Fransa'nın Mısır'da hüküm süren anarşiden yararlanarak Hindistan'a giden yola güçlerini yerleştirmesi gibi endişeler İngiltere'nin 1882'deki işgalinin karışık ve çeşitli nedenleri olmuştur (Gallagher & Robinson, 1953: 1-15).

Sonuç

Hidiv İsmail Paşa, Avrupalı sermayedarlardan aldığı kredilerle batılılaşma anlamında zamansız büyük yatırımlara kalkışmış, bunlara bir de israf boyutuna ulaşan gereksiz harcamaların eklenmesiyle Mısır iflasa sürüklenmiştir. Hidiv alınan kredileri ödeyebilmek için kendisine ait Süveyş Kanal hisselerini İngilizlere satarak, Mısır'ın geleceğiyle alakalı yeni bir sürecin de başlamasına neden olmuştur. İngiltere, hisselerin satın alınmasıyla Kanal üzerinde daha etkin bir konuma gelirken, Kanal'a önemli yatırımlar yapan Fransa'nın Mısır'daki konumuna ise büyük bir zarar vermiştir. Hidiv hisselerin satımıyla Mısır üzerinde tekrar başlayan geleneksel İngiliz-Fransız rekabetini kendi çıkarına kullanmak istemiş ancak bu anlamda attığı yanlış adımlar kendisiyle birlikte Mısır'ı da büyük bir felakete götürmüştür.

Hidiv İsmail Paşa'nın 1875'te maliyede görev alması için İngiltere'den uzman talep etmesiyle başlayan süreç, Mısır'ın 1882'deki işgaliyle sonuçlanan karmaşık olaylar silsilesine neden olmuştur. Hidiv İngiltere'nin gönderdiği Stephen Cave'in misyonunu ilk andan itibaren istememiş ancak krediye ihtiyacı olduğu için İngiltere'nin baskılarına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Cave'in misyonu, daha önce hiçbir örneğine rastlanılmamış bir durumdu. İngiliz Hükümeti bu misyonla Mısır'a tam anlamıyla izinsiz giriş yapmış, tehditle Mısır'ın mali kayıtlarına erişmiş ve son olarak da kontrolün elinden çıktığını gördüğü bir anda hazırlanan raporu bilinçli bir politikayla yayımlayarak, Mısır'ın iflasında önemli bir rol oynamıştır.

İngiltere'nin uzlaşmaz ve tehditkâr tavrına karşılık Hidiv de Fransa'nın desteğine başvurmuş, daha önce Londra'dan istediği malî uzmanı yeni gelişen şartlar gereği Paris'ten de talep etmek zorunda kalmıştır. Aslına bu da zoraki ve tehdit yoluyla yapılmış bir taleptir. Fransa, Hidiv'in İngiltere'den kredi temin edemeyeceğinin farkına varmış, dalgalı borcun ödenmesinde ve yeni bir kredi sözleşmesinin ön şartı olarak Outrey ve Villet'in Kahire'ye gönderilmelerini sağlayarak ve böylece Nil'de bir kez daha İngiltere'nin karşısına çıkmıştır. İngiltere Hidiv'i oyalama politikası takip ederken, Fransa daha enerjik adımlar atarak Mısır'ın iflastan kurtarılması için Londra ve Kahire arasında mekik dokuyordu. Fransa'nın böylesi bir politika benimsemesinde İngiltere'ye karşı intikam duygusu etkili olurken, dalgalı borç sahibi Fransızların hükümet üzerindeki baskıları da itici bir güç oluşturmuştur.

İngiltere Mısır'da Tunus'ta uygulanan uluslararası benzeri bir yapı asla istemiyordu. Mısır ya Cave'in raporunda açıkladığı gibi İngilizlerin kontrolünde olmalıydı ya da bağımsız olmalıydı. Hidiv'in İngiliz rehberliğine tamamen teslim olmasından başka hiçbir düzenlemenin İngiltere'yi tatmin etmeyeceği açıkça ortadaydı. Mısır'ın geleceği için yabancılardan oluşan mali kontrol sistemi ilk defa Cave'in raporunda yer almıştı. Ancak raporun yayınlanmasının ardından Fransa, Mısır'da İngiltere karşısında daha etkin olabilmek için kredi vermenin temel koşulu olarak uluslararası bir kontrol mekanizmasını zorunlu tutmuştur. Ancak tartışmaların hiçbir sonuç getirmediği bir ortamda Hidiv Nisan 1876'da

Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) temerrüde düştüğünü ilan etmiştir. Fransa, İtalya ve Avusturya dış borçların düzenli ödenmesi ve bir daha böyle bir durumun yaşanmaması için Caisse de la Dette Publique adında Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir denetim mekanizması kurmuşlar ancak karşılığında onu daha ağır türden bir dar boğazın içine atmışlardır. Caisse kurulduğu ilk andan itibaren devlet içerisinde devlet olmuş böylece Mısır maliyesi bağımsızlığını kaybetmiştir. Avrupa'nın bu müdahalesi, Mısır'ı acımasızca sömüren alacaklıları desteklemek için tasarlanmış, aldığı kararlar hiçbir tarafı memnun etmemiştir.

Caisse'nin kurulma şekline ve Mısır borçlarıyla ilgili yapılan konsolidasyona karşı ses yükselten İngiltere, sadece birkaç ay içerisinde kendisinin de içerisinde olduğu yeni bir düzenlemenin kabul edilmesini sağlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da artan nüfuzu Hidiv İsmail Paşa'ya karşı bir cephe oluşmasına neden olmuş, yapılan baskılar neticesinde ise Hidiv görevden alınmıştır. Caisse'nin ardından Avrupalıların sivil idarenin tam merkezinde istihdam edilmeleri, Mısırlılar üzerinde olumsuz bir etki yaratmış, ardından yaşanan gelişmeler süreci Arabi İsyanına götürmüştür. Nihayetinde bu isyanla çıkarlarının tehlikeye düştüğünü gören İngiltere Mısır'ı işgal etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İngiliz Ulusal Arşivi (TNA) Foreign Office (FO)

TNA. FO 407/7: Inclosure in No 3, Inclosure in No. 54, No. 10, No. 12, No. 18, No. 26, No. 31 Secret, No. 50, No. 42 A, No. 57, No. 47, No. 57* Confidential, No. 17, No. 19, No. 87B Secret, No. 35, No. 36, No. 59, No. 39, No. 82, No. 87, No. 61, No. 77, No. 78, No. 181 Confidential, No. 87A, No. 87, No. 88, No. 101* Very Confidential, No. 102, No. 108, No. 109 Secret, No. 118, No. 120, No. 129, No. 130 Secret, No. 143 Secret, No. 131, No. 134, No. 135, No. 138, No. 140, No. 141, No. 155, No. 157 Secret, No. 152 Secret, No. 158, No. 154, No. 160 Secre, No. 176, No. 162 Secret, No. 164, No. 173, No. 177, No. 178.

FO 407/9: No. 25 Very Confidential, No. 4 Confidential, Inclosure 2 in No. 35 Confidential, Inclosure 2 in No. 101, No. 115, No. 44 Confidential, No. 127, No. 120, No. 116, No. 99, Inclosure 1 in No. 103, No. 111, No. 60 Confidential, No. 39 Confidential.

İngiliz Parlamento Tartışmaları

HC Deb 06 March 1876 vol 227 cc1417-8

HC Deb 06 March 1876 vol 227 cc1420-37

HC Deb 09 March 1876 vol 227 c1707

HC Deb 16 Mart 1876 cilt 228 c74

İngiliz Parlamento Belgeleri (Blue Books)

British Accounts and Papers. Egypt No. 7 (1876), *Report By Mr. Cave on the Financial Condition of Egypt*, London 1876, No. 1.

British Accounts and Papers. Egypt No. 8 (1876). *Correspondence Respecting the Finances of Egypt*, London 1876, No. 24, No. 25, No. 26, No. 30, No. 46, No. 54, No. 56, Inclosure in No. 59, No. 55, No. 74, No. 63, No. 72, No. 82, No. 86.

Sürelî Yayınlar

Journal Des Debats Politiques et Litteraires

La France

La Journee Financiere

La Presse

Le Temps

Republique Française

The Daily Telegraph

The Economist

The Spectator

Telif Eserler

Atkins, R. A. 1974. The Origins of the Anglo-French Condominium in Egypt, 1875-1876, *The Historian*, February, Vol. 36, No. 2, pp. 264-282. Doi Number: <https://www.jstor.org/stable/24443685>.

Atkins, R. A. 1968. *British Policy Towards Egypt; 1876 to 1882*, (Unpublished Ph.D.), University of California.

Baring, E. (The Earl of Cromer). 1916. *Modern Egypt*, Vol I., New York, The Macmillan Company.

Bilgenoğlu, A. 2013. *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırılmalı Bir Çözümlemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Blunt, W. S. 1922. *Secret History of the English Occupation of Egypt*, New York, Knopf.

Bouvier, J. 1960. Les intérêts financiers et la question d’Egypte (1875-1876), *Revue Historique*, T. 224, Fasc. 1, pp. 75-104. Doi Number: <https://www.jstor.org/stable/40949336>.

Bouvier, J. 1960. Les intérêts financiers et la question d’Egypte (1875-1876), *Revue Historique*, T. 224, Fasc. 1, pp. 75-104. Doi Number: <https://www.jstor.org/stable/40949336>.

Bowen, J. E. (1887). *The Conflict of East and West*, G. P. Putnam’s Sons.

Buckle, G. E. 1920. *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield*, Vol. VI. 1876-1881, London, John Murray.

Cecil, L. G. 1921. *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Vol. II 1868-1880, London, Hodder and Stoughton.

Colvin, A. 1906. *The Making of Modern Egypt*, London, Seeley.

Cox, F. J. 1953. Khedive Ismail and Panslavism, *The Slavonic and East European Review*, Dec., Vol. 32, No. 78, pp. 151-167. Doi Number: <https://www.jstor.org/stable/4204516>.

Crabitès, P. 1933. *Ismail The Maligned Khedive*, George Routledge and Sons.

Çetin, A. 2001. İsmâil Paşa, Hidiv, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul, ss. 117-119.

Çınar, T. (2008). *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası'ndaki Önemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Mısır'da İflas ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) *Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'égypte et 6 autres décrets relatifs* (Ed. 1876)
- Dacey, E. 1877. Our Route to India, *The Nineteenth Century A Monthly Review*, (Ed. James Knowles) Vol. I., March-July, pp. 665-685.
- Driault, E. & Lhéritier, M. 1926. *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 A Nos Jours*, Tome IV, Les Presses Universitaires de France.
- Fenn, C. 1885. *A Compendium of the English and Foreign Funds*. London.
- Freycinet, C. 1905. *La Question d'Égypte*, Paris, Calmann-Levy.
- Gallagher, J. & Robinson, R. 1953. The Imperialism of Free Trade, *The Economic History Review*, 1953, New Series, Vol. 6, No. 1, pp. 1-15. Doi Number: <https://doi.org/10.2307/2591017>.
- Ganiage, J. 2015. *Les origines du Protectorat français en Tunisie, 1861-1881*, Berg Edition.
- Hicks, G. 2012. Disraeli, Derby and the Suez Canal, 1875: Some Myths Reassessed, *History*, April Vol. 97, No. 2 (326) pp. 182-203. Doi Number: <https://www.jstor.org/stable/24429312>.
- Hicks, G. 2012. Disraeli, Derby and the Suez Canal, 1875: Some Myths Reassessed, *History*, Vol. 97, No. 2 (326) (April), pp. 182-203. Doi Number: <https://www.jstor.org/stable/24429312>
- Hopkins, A. G. 1986. The Victorians and Africa: A Reconsideration of the Occupation of Egypt, 1882, *The Journal of African History*, 1986, Vol. 27, No. 2, pp. 363-391 Doi Number: <https://doi.org/10.1017/S0021853700036719>.
- Hunter, A. 2007. *Power and Passion in Egypt, A life of Sir Eldon Gorst, 1861-1911*, London, I. B. Tauris.
- Hunter, F. R. 1984. *Egypt under the Khedives 1805-1879, From Household Government to Modern Bureaucracy*, University of Pittsburgh Press.
- Hunter, F. R. 1988. *Egypt under the successors of Muhammed 'Ali*, The Cambridge History of Egypt Volume 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century (pp. 180-197). (Ed. M. W. Daly), Cambridge University Press.
- Ibrahim, H. A. 1998. *The Egyptian empire, 1805-1885*, The Cambridge History of Egypt Volume 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century, (Ed. M. W. Daly), Cambridge University Press, pp. 198-216.
- Klaveren, J. V. & Çev. Asker, A. 2010. Mısır'da rüşvetin gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e kadar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, pp. 215-243. Doi Number: 10.1501/OTAM_0000000561.
- Labib, M. 2013. Crise de la dette publique et missions financières européennes en Égypte, 1878-1879, *MONDE(S)*, N° 4, pp. 23-43. Doi Number: 10.3917/mond.132.0023
- Labib, M. 2020. *The Unforeseen Path of Debt Imperialism: Local Struggles, Transnational Knowledge, and Colonialism in Egypt*. (Eds. Barreyre, N., Delalande) A World of Public Debts. Palgrave Studies in the History of Finance. Palgrave Macmillan, Cham. pp. 155-174. Doi Number: https://doi.org/10.1007/978-3-030-48794-2_7.
- Landes, D. S. 1958. *Bankers and Pashas, International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, London, Heinemann.
- Lee, D. 1934. *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge, Mass.
- Lutsky, V. 1969. *Modern History of the Arab Countries*, (English Edition) Moscow, Progress Publishers.

Serdar BAY

- Marlowe, J. A. 1965. *History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations 1800-1956*, (Second Edition) United State of America, Archon Books.
- McCoan, J. C. 1889. *Egypt under Ismail A Romance of History*, London, Chapman and Hall.
- Meszaros, P. F. 1973. *The Corporation of Foreign Bondholders and British Diplomacy in Egypt 1876 to 1882, the Efforts of an Interest Group in Policy-Making*, (Unpublished PhD.) Loyola University.
- Milner, A. 1894. *Modern in Egypt*, London, Edward Arnold.
- Mitchener, K. J. & Weidenmier, M. D. 2010. Supersanctions and Sovereign Debt Repayment, *Journal of International Money and Finance*, 29 (1), pp. 19-36. Doi Number: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2008.12.011>.
- Moon, P. T. 1926. *Imperialism and World Politics*, New York, The MacMillan Company.
- Mowat, R. C. 1973. From Liberalism to Imperialism: The Case of Egypt 1875-1887, *The Historical Journal*, Mar., Vol. 16, No. 1. pp. 109-124. Doi Number: <https://www.jstor.org/stable/2637918>.
- Mulhall, M. G. 1882. Egyptian Finance, *Contemporary Review*, 42 (October), pp. 525-35.
- Owen, R. 1981. *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, London, Methuen.
- Özçelik, F. (2023). Mısır Düyûn-ı Umûmiyyesi: "Caisse de la Dette publique d'Egypte"ın (2 Mayıs 1876) Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 3, 1423-1436.
- Pınar, H. 2012. *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları Babiâli ve Hıdiv İsmail*, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Rothstein, T. 1910. *Egypt's Ruin A Financial and Administrative Record*, London, A.C. Fifield.
- Traill, H. D. 1897. *Lord Cromer*, London, Bliss, Sands and Co.
- Tunçer, A. C. 2015. *Sovereign Debt and International Financial Control The Middle East and the Balkans, 1870-1914*, London, Palgrave Macmillan.
- Tunçer, A. C. 2021. *Tunçer, Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862-82)*, (Eds. Pierre Penet, and Juan Flores Zendejas), *Sovereign Debt Diplomacies: Rethinking sovereign debt from colonial empires to hegemony*, Oxford, pp. 73-93.
- Twentieth Century Impression of Egypt, Its History, People, Commerce, Industries and Resources, 1909. (Ed. Arnold Wright), Lloyds Greater Britain Publishing Company.
- Wallace D. M. 1883. *Egypt and The Egyptian Question*, London, Macmillan and Co.
- Watson, R. W. S. 1962. *Disraeli, Gladstone and The Eastern Question, A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, Frank Cass.
- Yackley, J. 2013. *Bankrupt: Financial Diplomacy in The Late Nineteenth-Century Middle East*, (Unpublished PhD.), The University of Chicago, Chicago.

